

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ SÜRELİ YAYINI
JOURNAL OF PAMUKKALE UNIVERSITY INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

SAYI / ISSUE 3

HAZİRAN / JUNE 2021

e-ISSN: 2717-8471

LYCUS DERGİSİ JOURNAL

<https://dergipark.org.tr/lycus>

e-ISSN: 2717-8471

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ SÜRELİ YAYINI
JOURNAL OF PAMUKKALE UNIVERSITY INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

LYCUS DERGİSİ **JOURNAL**

- Sayı/Issue 3
- Haziran/June 2021

<https://dergipark.org.tr/lycus>

LYCUS DERGİSİ BİLİM KURULU
LYCUS JOURNAL ACADEMIC BOARD

Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU
(Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Ord. Prof. Dr. Francesco D'ANDRIA
(Accademia dei Lincei, Italy)

Prof. Dr. Francesco GUIZZI
(Sapienza Università di Roma, Italy)

Prof. Dr. Grazia SEMERARO
(Università del Salento, Italy)

Prof. Dr. Havva İŞKAN İŞİK
(Akdeniz Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Levent ZOROĞLU
(Batman Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU
(Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Ramazan ÖZGAN
(Selçuk Üniversitesi (Emekli), Türkiye)

Prof. Dr. R. R. R. SMITH
(University of Oxford, England)

Prof. Dr. Thekla SCHULZ BRIZE
(Technische Universität Berlin, Germany)

LYCUS DERGİSİ YAYIN KURULU
LYCUS JOURNAL PUBLISHING BOARD

Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Elif ÖZER
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Fahriye BAYRAM
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Bahadır DUMAN
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Ali OZAN
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Esengül AKINCI ÖZTÜRK
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Coşkun DAŞBACAK
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Umay OĞUZHANOĞLU AKAY
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. İnci TÜRKOĞLU
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Evin CANER ÖZGEL
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Eylem GÜZEL
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Bilge YILMAZ KOLANCI
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Çağrı Murat TARHAN
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Murat TAŞKIRAN
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Barış YENER
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

LYCUS DERGİSİ ○ LYCUS JOURNAL

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ SÜRELİ YAYINI
JOURNAL OF PAMUKKALE UNIVERSITY INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

• Sayı/Issue 3

• Haziran/June 2021

Yayın Sahibi / Owner

Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü adına Müdür
Director on Behalf of Pamukkale University Institute of Archaeology

Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

Yazı İŐleri Müdürü / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Bilal S Ő T

Editörler / Editors

Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

Prof. Dr. Fahriye BAYRAM

Prof. Dr. Bahadır DUMAN

Dr.  gr.  . İnci TÜRKOĞLU

Dr. Bilge YILMAZ KOLANCI

Düzelti ve Redaksiyon / Proofreading and Copyediting

Dr.  gr.  . İnci TÜRKOĞLU

Dr. Bilge YILMAZ KOLANCI

Mizanpaj / Layout

Dr. Bilge YILMAZ KOLANCI

YazıŐma Adresi / Contact

Arkeoloji Enstitüsü, Pamukkale Üniversitesi, Kınıklı YerleŐkesi 20070 Denizli/TÜRKİYE

Tel. + 90 (258) 296 38 95 Fax + 90 (258) 296 35 35 E-mail: lycus@pau.edu.tr

• <https://dergipark.org.tr/lycus>

• <https://www.pau.edu.tr/arkeolojienstitusu>

Lycus Dergisi uluslararası hakemli ve bilimsel, açık eriŐimli bir e-dergi olup yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanmaktadır. Dergide yayımlanan çalışmaların tüm sorumluluğu yazarlara aittir. Pamukkale  niversitesi'nin yazılı izni olmadan derginin tamamı veya herhangi bir bölümü kopya edilemez.

Lycus Journal is an international blind peer-reviewed academic open-access e-journal published twice a year, in June and December. All liability of published articles rests on the authors. The journal may not be copied partially or entirely without written consent of Pamukkale University.

• Lycus Dergisi **ASOS İndeks** tarafından taranmaktadır. / Lycus Journal is indexed by **ASOS İndeks**

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

•Sayı/Issue 3

•Haziran/June 2021

ARAŞTIRMA MAKALELERİ/RESEARCH ARTICLES

Merve Arinç – Murat Çekilmez

- Efes Müzesi'nden Atlı Mezar Stelleri 1
Funerary Steles with Equestrian Figures from Ephesus Museum (Selçuk)

Zeynep Sencan Altınoluk

- Ophryinion Sikkelerindeki Hektor Başı 39
The Head of Hector on the Coins of Ophryinion

S. Sezin Sezer

- Heracleia Pontica Antik Kenti'nden Heykeltıraşlık Eserleri 53
Sculpture from the Ancient City of Heracleia Pontica

Murat Cura

- Farklı Bir Mozaik Kaldırma Tekniği – Zarflama (Controcalco) 77
A Different Mosaic Lifting Technique – Envelopment (Controcalco)

Mesut Yılmaz – Serap Sevgi – Cenk Koparan – Oğuz Çetin

- Hasankeyf Orta Kapı'nın Korunması ve Taşınmasına Yönelik Uygulamalar 93
Applications for the Conservation and Relocation of Hasankeyf Middle Gate

KAZI ve ARAŞTIRMALAR/EXCAVATIONS AND SURVEYS

Murat Türkteki – Deniz Sarı – Fatma Şahin – Sinem Türkteki – Yusuf Tuna

- Anadolu'da Bir İlk Tunç Çağı Kenti: Küllüoba, Genel Değerlendirme
ve 2020 Yılı Çalışmaları 105
An Early Bronze Age City in Anatolia: Küllüoba, General Evaluation and 2020 Season Work

LYCUS DERGİSİ'NİN AMACI, KAPSAMI VE YAYIN POLİTİKASI

Amaç

Lycus Dergisi, her yıl Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan, bilimsel ve hakemli bir e-dergidir. Lycus Dergisi; başta Anadolu Arkeolojisi, Antik Dönem Tarihi Coğrafyası, Prehistorya, Protohistorya, Önasya ve Klasik Arkeoloji, Müzecilik, Eskiçağ Tarihi, Epigrafi, Numismatik, Antropoloji, Arkeometri, Koruma-Onarım, Mimarlık Tarihi gibi alanların konularını kapsayan, disiplinler arası çalışmaları yayımlamayı amaçlamaktadır.

Kapsam

Lycus Dergisi, Anadolu Arkeolojisi, Tarihi Coğrafyası olmak üzere Prehistorik Dönem'den başlayarak, günümüze kadar olan kültür mirası, buluntular, arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarının sonuçları, restorasyon, konservasyon, müzecilik, antropoloji, epigrafi, etno-arkeoloji gibi bilimsel çalışmaları kapsar. Bunların dışında ilk defa yapılan tespitler, uygulamalar ve analiz çalışmalarının yer aldığı yazıları içerir.

Yayın Politikası

- Lycus Dergisi, Haziran ve Aralık ayı olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanır. Hakem değerlendirme sürecinden olumlu görüş alan makaleler, yıllık yayın için belirlenen hedefi aşması durumunda bir sonraki sayıda yayımlanması amacıyla havuzda bekletilir. Makalelerdeki öncelik, yazar tarafından çalışmanın gönderildiği tarih ve makale niteliği göz önüne alınarak belirlenir.
- Lycus Dergisi'ne gönderilen çalışmaların daha önce herhangi bir yayın organında yayımlanmamış olması ve sisteme eklendiğinde bir başka yayın organının değerlendirme aşamasında bulunmaması gerekir. Yayımlanmak üzere gönderilen çalışma, yazarın tezinden (lisans/yüksek lisans/doktora) üretilmişse veya bilimsel bir kongre/toplantıda sunulmuşsa bunun başlığa konulacak dipnot ile açıklanması gereklidir. Bu çalışma, yayın kurulu tarafından uygun görüldüğü takdirde tarih ve yer bildirmek şartı ile kabul edilebilir.
- Başvurunun yapılmasından, yazının yayımlanma aşamasına kadar geçen süreçteki bütün işlemler elektronik ortamda (<https://dergipark.org.tr/lycus>) gerçekleşir. Herhangi bir yazının elektronik sisteme eklenmesi, çalışmanın yayımlanması için başvuru olarak kabul edilir ve değerlendirme süreci başlar. Yazarlar yayımlanmak üzere gönderdikleri çalışmaların yayın haklarını, Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü bünyesindeki Lycus Dergisi'ne devretmiş olurlar. Lycus Dergisi'nde yayımlanan çalışmaların telif hakkı dergiye ait olup referans gösterilmeden aktarılamaz, çoğaltılamaz ve dergi yönetiminden izin alınmaksızın bir başka yayın organında yayımlanamaz. Yayımlanan çalışmalar için yazarlara telif ücreti ödenmez.
- Lycus Dergisi'nde yayımlanmış yazılardan kaynaklanması muhtemel herhangi bir bilimsel, etik ve hukuki sorumluluk, yazar/yazarlara aittir. Bu hususta Dergi, herhangi bir hükümlülük kabul etmez.
- Dergiye gönderilen yazıların dergi kurallarına göre düzenlenmiş olması gereklidir. Yayın alt komisyonu, yazım kurallarına uymayan yazıları yayımlamama veya düzeltmek üzere yazar/yazarlara iade etme yetkisine sahiptir. Lycus Dergisi'nde yayımlanacak makalelerin yazarlarının TELİF HAKKI DEVRİ FORMU'nu eksiksiz doldurarak, ıslak imza ile adresimize göndermeleri gerekmektedir. Çalışma Dergi'ye gönderildikten sonra, hiçbir aşamada, Telif Hakkı Devri Formu'nda belirtilen yazar adları ve sıralaması dışında yazar adı eklenemez, silinemez ve sıralamada değişiklik yapılamaz.

YAYIN İLKELERİ

1. Makaleler World ortamında, Times New Roman harf karakteri kullanılarak yazılmış olmalıdır. Yunanca alıntılar dışında tüm metin tek yazı karakteri ile oluşturulmalıdır.
2. Metin 11 punto; özet, dipnot, katalog 9 punto; kaynakça 10 punto olmalı, tek satır aralıkla yazılmalıdır.
3. A4 boyutundaki yazılarda, sayfanın solundan ve üstünden 3 cm, sağından ve altından 2 cm boşluk bırakılmalıdır.
4. Ana başlık metnin yazıldığı dilde, 11 punto, düz ve kelimelerin ilk harfi büyük harfler ile ortalanarak, koyu yazılmalıdır. Yabancı dildeki başlık, ana başlığın bir alt satırında, 12 punto, italik ve kelimelerin ilk harfi büyük harfler ile ortalanarak, koyu yazılmalıdır.
5. Başlık altında, ortalanarak yazar/yazarların isimleri, 10 punto ve koyu yazılmalıdır. Yazar isimleri yıldızlı dipnot (*) ile dipnotta gösterilmeli, dipnotta ise yazarın akademik unvanı, çalıştığı kurumun adı, adresi ve e-posta adresi ile ORCID numaraları belirtilmelidir.
6. Yazar isimlerinin altında, 200 kelimeyi aşmayacak şekilde, ancak en az 150 kelimelik özet yazılmalıdır. Özetle çalışmanın amacı, içerik ve sonuçları hakkında kısa ve açıklayıcı bilgiler bulunmalıdır. Özeti altında en az 4, en fazla 6 kelimedenden oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Yabancı dildeki çalışmalarda metnin kaleme alındığı dilde ve Türkçe özet, Türkçe yazılmış çalışmalarda ise metin dilinde ve İngilizce özet yer almalıdır.
7. Dipnotlar sayfanın altında verilmeli ve makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlemelidir.
8. Metin içerisindeki alt başlıklarda kelimelerin ilk harfi büyük, diğer harfleri küçük olmak üzere 11 punto olmalı ve koyu yazılmalıdır.
9. Çalışmanın tamamı, özet, kaynakça ve figürler ile birlikte 20 sayfayı geçmemeli, sağ alt köşeye sayfa numarası eklenmelidir. Bu sınırlamayı aşan çalışmalarda, editörlerin takdir hakkı göz önüne alınacaktır.
10. Makalede kullanılacak fotoğraf, resim, çizim ve harita gibi görsel verilerde "Fig." kısaltması kullanılmalı, numaralandırmada süreklilik gözetilmelidir. Metnin içinde kullanılan "Fig." ibaresi parantez içerisinde yer almalıdır. İki'den fazla figür belirtiliyorsa, iki rakam arasına boşluksuz tire (Fig. 2-4) konulmalıdır. Figür çözünürlükleri 300 dpi'den aşağı olmamalı ve JPEG formatında gönderilmelidir. Figürlerin listesi metnin sonunda, kaynakça bölümünün öncesinde yer almalıdır.
11. Kaynakça, makalenin sonunda bulunmalıdır. Kaynakçanın devamında, varsa figürler yer alır.
12. Makaleler, editörlerin önerileri doğrultusunda seçilen çift taraflı-kör hakemlik (gerektiğinde 3. hakeme gönderilebilir) ilkesine uygun olarak değerlendirilmektedir. Yazarın kimliğinden bağımsız olarak değerlendirilen yazılar için hakemlerin gerekli gördüğü düzeltme ve görüşler yazara iletilir. Yazım kurallarına uygun olmayan makaleler ise işleme konulmadan, yazarına iade edilecektir. Yazar, hakemlerden gelecek değişiklik, düzeltme ve ilaveleri yapmayı taahhüt etmiş sayılır.
13. Yayımlanan yazıların bilimsel sorumluluğu yazar/yazarlara aittir. Bu çalışmalar doğrudan ya da dolaylı olarak Lycus Dergisi'nin görüşü niteliği taşımaz.
14. Dipnot kaynakları aşağıdaki kurallara göre hazırlanmalıdır;
Tek Yazarlı Kaynak Gösterme: İnan 1987, 121.
İki Yazarlı Kaynak Gösterme: Şimşek – Duman 2007, 75.
İki'den fazla yazarı kaynak gösterme: Hobbs v.d. 1998, 358.
Birden fazla kaynaktan yapılan alıntıyı gösterme: Kadioğlu 2006, 152; Ismaelli 2009, 25.
Birden fazla soy ismi taşıyan yazarı kaynak gösterme: Dönmez-Öztürk 2006, 95.
*Dipnotlarda sayfa numaraları verilirken, tam aralık verilmeli (İnan 1987, 121-125), "vd., vdd." gibi kısaltmalar kullanılmamalıdır.

15. Kaynakça aşağıdaki kurallara göre hazırlanmalıdır;

• Kitap kaynak gösterme:

Bailey 1980

D. M. Bailey, *Roman Lamps Made in Italy, A Catalogue of the Lamps in the British Museum II*, London, 1980.

Demirhan-Erdemir 2015

A. Demirhan Erdemir, *Prehistorik ve İlk Çağlarda Tıp*, İstanbul, 2015.

Humann v.d. 1898

C. Humann – C. Cichorius – W. Judeich – F. Winter, *Altertümer von Hierapolis*, Berlin, 1898.

• Çeviri Yapılmış Kitabı Kaynak Gösterme:

Deighton 2005

H. J. Deighton, *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*, Çev. H. Kökten-Ersoy, İstanbul, 2005.

Magie 2001

D. Magie, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, Çev. N. Başgelen – Ö. Çapar, İstanbul, 2001.

• Editörlü Kitapta Bölümü Kaynak Gösterme:

Atila – Gürler 2010

C. Atila – B. Gürler, “Bergama Müzesi'nde Bulunan Roma Dönemi Cam Eserleri”, *Metropolis İonia II Yolların Kesiştiği Yer Recep Meriç İçin Yazılar/The Land of the Crossroads Essays in Honour of Recep Meriç*, Ed. S. Aybek – A. K. Öz, İstanbul, 2010, 47-53.

• Makale Kaynak Gösterme:

Başaran 1990

S. Başaran, “1988 Yılı Enez Kazısı Çalışmaları”, *11. Kazı Sonuçları Toplantısı 2*, Ankara, 1990, 107-123.

Kaya 2009

M. A. Kaya, “Anadolu'da Roma Egemenliği (İÖ 205-25)”, *Doğu Batı Dergisi* 49, Ankara, 2009, 195-234.

Murat 2003

L. Murat, “Ammihanta Ritüelinde Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri”, *Archivum Anatolicum* 4/2, 2003, 89-109.

Şimşek – Duman 2007

C. Şimşek – B. Duman, “Laodikeia'da Bulunan Ampullalar”, *Olba* XV, İstanbul, 2007, 73-101.

• Yayınlanmamış Tez Çalışmasını Kaynak Gösterme:

Söğüt 1998

B. Söğüt, *Kilikya Bölgesi'ndeki Roma İmparatorluk Çağı Tapınakları*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1998.

Erön 2007

A. Erön, *Anadolu'da Roma Dönemi Tapınaklarında Görülen Bezemeli Frizler*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2007.

• Antik Dönem Metinlerini Kaynak Gösterme:

Antik döneme ait edebi bir metinden yapılan alıntılar, dipnot yerine metin içerisinde ve parantez içerisinde “Plinius (*nat.* V.105)”, “Strabon (XII.8.16)” verilmelidir. Metin ya da dipnot içerisinde kullanılan antik dildeki terimler ya da kısa cümleler italik olarak verilmelidir. Antik kaynaklar *Der Neue Pauly*'de verilen standartlara uygun olmalıdır.

16. Dipnot ve kaynakçada bir yazarın aynı yılda yayımlanmış birden fazla eseri kullanılacaksa, yıldan sonra alfabenin başlangıç harfinden başlayarak küçük harf ekleyerek (Şimşek 2002a, 3; Şimşek 2002b, 231) numaralandırılmalıdır.

17. Başvurular <https://dergipark.org.tr/lycus> adresi üzerinden yapılmalıdır; bununla birlikte gerektiğinde lycus@pau.edu.tr e-posta adresinden de yapılabilir.

Efes Müzesi'nden Atlı Mezar Stelleri

Funerary Steles with Equestrian Figures from Ephesus Museum (Selçuk)

Merve Arınc*

Murat Çekilmez**

Özet

Çalışma kapsamında, Efes Müzesi'ne 1975-1993 yılları arasında satın alma, hibe ve hediye etme yollarıyla kazandırılmış on iki mezar steli değerlendirilmektedir. İncelenen on iki mezar stelinin, bezeme alanlarında at üzerinde veya atın yanında betimlenen figürler yer almaktadır. Ele alınan örnekler Efes Müzesi'nde daha önce yayınlanmayan mezar steli örnekleri olup çalışma kapsamında bilim dünyasına tanıtılmaları amaçlanmaktadır. Bu kapsamda öncelikli olarak bezeme tipinin ikonografisine ve kökenine dair bilgiler sunulmuştur. İkonografik olarak incelenen örnekler ayrıca stel tipleri, bezeme ve figür tipleri açısından da Anadolu, Kıta Hellenistan ve Ege Adaları'nda bulunan benzer örneklerle karşılaştırılarak Efes Müzesi'nde korunan mezar stellerinin stil ve tipolojik özellikleri irdelenmiştir. Değerlendirmeler sonucunda, ele alınan mezar stellerinin genellikle kareye yakın enine dörtgen biçimli düz tepeli naiskos formu stel tipine sahip oldukları, ikonografik açıdan Kahramanlık kültürüyle ilişkilendirildikleri ve bezeme alanlarında sağa doğru hareket eden figürler tipolojisinde oldukları tespit edilmiştir. Ele alınan örnekler kronolojik açıdan ise MÖ 2. yüzyılın ortalarından MS 2. yüzyılın başlarına kadar geniş bir tarih aralığına sahiptir. Bu anlamda çalışma, örneklerin stel tipi, ikonografik bütünlüğü ve tipolojik özelliklerinin belirlenmesinin yanı sıra söz konusu tarihlerde Efes Müzesi örneklerinde Kahramanlık Kültürünün varlığını kanıtlanması açısından da önemlidir.

Anahtar Kelimeler: İonia, Ephesos, Mezar Steli, Atlı, Kahramanlık Kültü.

Abstract

In this study, twelve funerary steles acquired by the Ephesus Museum (Selçuk) between 1975-1993 through purchase, donation and gift are evaluated. The twelve tomb steles examined feature figures depicted on or next to the horse in the decoration areas. The samples discussed are grave stele examples kept at the Ephesus Museum that have not been previously published and they are aimed to be presented to the academia via this study. In this context, first of all, information about the iconography and origin of the type of decoration is presented. The examples are examined iconographically and compared with similar examples found in Anatolia, mainland Greece and Aegean Islands with regards to stele types, decoration and figure types, and the style and typological features of the tomb steles kept at the Ephesus Museum are examined. As a result of the study, it was determined that the tomb steles considered generally have a flat-topped naiskos form stele type with a transverse rectangular shape close to the square, and they are associated with the Heros cult in terms of iconography, and they have the typology of figures moving rightward in the decoration areas. The examples discussed have a wide date range from the middle of the second century BC to the beginning of the second century AD in chronological terms. Also, this study is important in terms of determining the stele type, iconographic integrity and typological features of the specimens, as well as proving the existence of the Heros Cult in the Ephesus Museum examples at that time.

Keywords: İonia, Ephesus, Funerary Stele, Equestrian, Heros Cult.

* Uzm. Arkeolog, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Doktora Programı Aydın. ☎0000-0001-6672-0631 | mervearinc@gmail.com

** Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Aydın. ☎0000-0002-5922-2973 | mcekilmez@gmail.com

Giriş

Bu çalışmada¹, İzmir ili, Selçuk ilçesi, Efes Müzesi'ndeki daha önce yayınlanmamış on iki mezar steli değerlendirilmektedir. Eserler müzeye 1975 ve 1993 yılları arasında, satın alma, hibe ve bağış yollarıyla kazandırılmıştır. Çalışmanın konusunu oluşturan örnekler, Ephesos antik kenti ve yakınındaki Selçuk çevresinden ele geçen eserlerdir. İncelenen stel grubunun tamamının bezeme alanında, atlarıyla birlikte betimlenen süvari ve avcı figürleri yer alır. Bu çalışmayla eserlerin, bilim dünyasına sunulması ve Ephesos mezar stelleri geleneğine katkı sağlanmasının yanı sıra atlı/süvari betimlerinin ikonografik gelişimini kısaca bir bütün halinde sunmak amaçlanmaktadır. Mezar stellerinin herhangi bir kazı kontekstine ait olmamaları, eserlerin stil ve üretim yerlerinin tespiti açısından çalışmanın sorununu oluşturmaktadır. Buna karşın steller benzer örnekler yardımıyla stel tipleri, bezeme tipleri ve figür tipleri açısından karşılaştırılmış ve belirli tipolojik, kronolojik sonuç elde edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada ele alınan eserler, buluntu yerleri, stil özellikleri ve benzer örnekler ışığında, Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi Ephesos heykeltıraşlığına ait yerel örnekler olarak değerlendirilmiştir.

Günümüzde İzmir ili Selçuk ilçesi sınırları içinde, Panayır ve Bülbül Dağı arasında yer alan Ephesos antik kenti, Herodotos tarafından İonia Bölgesi'nin on iki kenti içinde sayılmaktadır (Hdt. I.142). Antik kentteki araştırmalar 1858 yılında J. T. Wood tarafından başlatılmış, 1895 yılında Avusturya Arkeoloji Enstitüsü sorumluluğuna geçmiş ve 2019 yılına kadar devam etmiştir². Yaklaşık 162 yıldır aktif olarak kazı çalışmalarının sürdürüldüğü Ephesos kenti, MÖ 1. binyılın ilk yarısında, bölgenin en büyük ve *polis* sıfatına sahip en önemli kenti olarak kabul görmektedir³. MÖ 7. yüzyıldaki Kimmer istilasının ardından MÖ 7. yüzyılın ortalarında Tiranlık yönetimine girmiştir⁴. MÖ 6. yüzyılda ise kent, altın çağını yaşamakta, ticaretin yanı sıra siyasi, sanatsal ve felsefi konular bakımından da güçlenmiştir⁵. Aynı dönemde çevredeki diğer İonia kentleri gibi Ephesos da Lidya Kralı Kroisos egemenliğine girmiş ve başta Ephesos Artemis Tapınağı olmak üzere kent yapısal anlamda zenginleşmeye başlamıştır. Buna karşın siyasi olarak bir duraklama dönemi de görülmektedir⁶. MÖ 6. yüzyılın ortalarından itibaren Pers egemenliğinde olan Ephesos kenti Hellenistik Dönem ile birlikte tekrar güçlenmiştir. MÖ 334 yılında başlayan III. Aleksandros'un, Perslere karşı olan Batı Anadolu işgalleri sırasında Ephesos Artemis Tapınağı'na sunularda bulunduğu ve Ephesos halkını vergiden muaf tutarak desteklediği bilinmektedir⁷. III. Aleksandros'un ardından Diadokhlar Dönemi'nde ise kent, ilk olarak Lysimakhos yönetimine girmiş ve bu evrede Artemision çevresinde konumlanan Ephesos günümüzdeki yerine, Panayır ve Bülbül Dağları arasına taşınarak, güçlü surlar içine alınmış ve kamu

---

¹ Bu çalışma, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programında Doç. Dr. Murat Çekilmez'in danışmanlığında, Merve Arınç tarafından tamamlanan "Efes Müzesi'nde Bulunan Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi Mezar Stelleri" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Kabul edilen yüksek Lisans tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Koordinatörlüğü tarafından FEF-18034 numaralı proje ile desteklenmiştir. Destekleri nedeniyle Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Rektörlüğü ve Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'ne teşekkür ederiz. Çalışmanın konusunu oluşturan mezar stellerinin incelenmesi ve yayınlanması için gerekli izinleri uygun gören Efes Müzesi Müdürü Cengiz Topal'a ve yardımcıları nedeniyle Arkeolog Veysel Dağ'a teşekkürlerimizi sunarız.

² Scherrer 200, 42.

³ Meriç 1988, 206.

⁴ Atalay – Türkoğlu 1978, 8; Erdemgil 1988,5; Scherrer 2000, 11; Aytüre 2017, 340.

⁵ Erdemgil 1988, 5.

⁶ Akurgal 2014, 310; Erdemgil 1988, 11-12; Scherrer 2000, 15-16; Ladstatter v.d. 2016, 423; Georges 1994, 31.

⁷ Türkoğlu 1995, 34; Scherrer 2000, 17; Tekin 2008, 127-128; Lendering 2009, 88, 92.

yapılarıyla genişletilmiştir⁸. MÖ 281 yılındaki Korupedion Savaşı sonrasında Seleukhos yönetimine geçen kent, daha sonra Ptolemaiosların ve MÖ 188 Apameia Barışı sonrasında Hellenistik Krallıkların sona ermesiyle Roma hâkimiyetine girmiştir⁹. MÖ 1. yüzyılda Asya Eyaleti Başkenti olan Ephesos, dönemin Batı Anadolu'daki en güçlü ve büyük kentlerinden biri haline gelmiştir. Yine bu dönemde kentte büyük bir imar faaliyeti başlamıştır. Diğer yandan Ephesos Artemisi'nin tüm Asya Eyaleti'nin tanrıçası olarak kabulü ve Ephesos'un Yargı Bölgesi (*Conventus*) ilan edilmesi, kenti bu dönemde dini ve politik açıdan oldukça güçlü bir konuma getirmiştir¹⁰. Kentin gelişimi, kazandığı unvanlar ve yapıların gelişimi MS 1. ve 2. yüzyılda da devam eder, İmparatorluk Tapınakları'nın (*Neokoroî*) yanı sıra Yamaç Evler olarak adlandırılan sivil yapılar ve gymnasium-hamam kompleksleri gibi büyük kamusal yapılar bu evrelerde inşa edilir. Özellikle kent MS 1. yüzyılda ilk kez aldığı *Neokoros* unvanıyla dikkat çekmektedir¹¹. Ephesos kentinin daha sonraki süreçte duraklama ve yıkılma dönemine girdiği bilinmektedir. MS 3. yüzyılda Got istilası ve doğal afetlerin ardından, MS 4. yüzyılla birlikte Hıristiyanlık için dini bir merkez haline gelen kent, MS 7. yüzyıldaki Arap akınları sonrasında ve MS 9. yüzyıldan itibaren Türkleşme sürecine girer. 1425 yılında ise tamamen Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir yerleşim haline gelmiştir¹².

Ephesos kenti nekropollerine ait olduğu düşünülen mezar stelleri daha önce birçok araştırmacı tarafından ele alınmış ve çalışılmıştır. Bunlardan en kapsamlı olan yayın, 1977 ve 1979 yıllarında E. Pfuhl ve H. Möbius¹³ tarafından yapılmıştır. Söz konusu corpus çalışmasında sadece Ephesos mezar stelleri değil, Batı Anadolu ve Adalar da dahil olmak üzere birçok merkezden ele geçen mezar stelleri değerlendirilmiştir. Figür tiplerine göre oluşturulan tipoloji grupları oldukça farklı merkezlerden bulunan mezar steli örnekleri içermekte olup bunlar arasında çok sayıda Ephesos mezar steli de yer almaktadır. 1988 yılında ise E. Atalay¹⁴ tarafından Doçentlik Tezi kapsamında tamamen Ephesos mezar stellerini konu alan detaylı bir çalışma sunulmuştur. Bu kapsamda, başta Selçuk Efes Müzesi ve yurt dışındaki diğer önemli müzelerdeki örneklerde dahil olmak üzere Ephesos antik kenti ve Selçuk ilçesi çevresinden ele geçen yetmiş beş mezar steli, figür tipleri ve bezeme tipleri açısından incelenerek tarihlendirilmiş, sonucunda ise Ephesos'ta aktif olduğu düşünülen dört mezar steli/heykeltıraşlık atölyesi tespit edilmiştir. Söz konusu çalışmada ele alınan örnekler MÖ 3. yüzyıl ile MÖ 1. yüzyıl aralığında olup genellikle ölü yemeği, veda, genre (günlük hayat) sahnesi ile atlı süvari sahnelerini konu edinmektedir. Ephesos mezar stelleri örneklerine dair daha az esere sahip çalışmalar da mevcuttur. 1973 yılında E. Atalay¹⁵ yalnızca Hellenistik Dönem'e tarihlenen, veda sahneli bir mezar stelini incelemiş ve Smyrna başta olmak üzere aynı tipte benzer mezar stelleriyle karşılaştırmıştır. E. Atalay tarafından 1986'da yayınlanan bir diğer makalede¹⁶ ise Ephesos çevresinden ele geçen ölü yemeği ve veda sahneli beş mezar steli üzerinde yer alan ve Hellenistik Dönem'e tarihlenen hizmetçi figürlerinin kronolojik gelişimleri incelenmiştir. D. Knibbe ve R.

⁸ Ramsay 1901, 170; Atalay – Türkoğlu 1978, 11-12; Erdemgil 1988, 17; Türkoğlu 1995, 34-36; Scherrer 2000, 18-20; Aytüre 2017, 27, 343.

⁹ Erdemgil 1988, 17; Scherrer 2000, 20.

¹⁰ Ramsay 1901, 160-170; İplikçioğlu 2007, 48; Tekin 2008, 174; Ladstatter v.d. 2016, 425; Sevin 2016, 113; Errington 2017, 308.

¹¹ Türkoğlu 1995, 49-52; Scherrer 2000, 23; Burrell 2004, 5. Ladstatter v.d. 2016, 425; Sevin 2016, 113.

¹² Erdemgil 1988, 19; Scherrer 2000, 33-34; Ladstatter – Pülz 2007, 397; Külzer 2011, 31-32; Ladstatter 2011, 4-5; Ladstatter v.d. 2016, 428.

¹³ Pfuhl – Möbius 1977-1979.

¹⁴ Atalay 1988.

¹⁵ Atalay 1973, 231-243.

¹⁶ Atalay 1986, 285-292.

Merkelbach, 1976 yılında yayınlanan makalesinde¹⁷ Ephesos çevresinden ele geçen, genre (günlük hayat) sahneli bir kız çocuğuna ait mezar stelinin bezeme alanı altında yer alan on dört satırlık yazıtı epigrafik açıdan ele almışlardır. Doğrudan Ephesos mezar stelleri üzerine olmayan ancak kapsam gereği Efes Müzesi'nde korunan mezar stellerini ele alan diğer araştırmalar ise şunlardır; R. Meriç tarafından 1993 de yayınlanan makalede¹⁸ Ephesos yakınlarından ele geçen naiskos formlu bir mezar steline ait entablatur parçası, benzer örnekler ışığında detaylı olarak ele alınmıştır. S. Aybek, 2004 yılındaki Doktora Tezi¹⁹ kapsamında ve 2009 yılında yayınlanan kitap²⁰ edisyonunda, Efes Müzesi'nde korunan ancak Metropolis/Torbali yakınlarında ele geçen biri ölü yemeği diğeri genre sahneli iki mezar steli örneğini, Metropolis Heykeltıraşlığı altında ele almıştır. Son olarak U. Arınç, 2015 yılında tamamlanan yüksek lisans tezinde²¹, Efes Müzesi'nde korunan ve bezeme alanında Hermeler'in yer aldığı, veda ve genre sahneli dört mezar stelinin hem mezar stelleri tipolojisi hem de bezeme ikonografisi açısından detaylı olarak incelemiştir. Bu çalışma ile söz konusu literatüre katkı sağlanması ve yayınlanmamış eserlerin bilim dünyasına sunulması amaçlanmaktadır.

Stel Tipleri

Çalışma kapsamında ele alınan mermerden yapılmış on iki mezar steli öncelikli olarak stel tipleri açısından değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, on örneğin enine dörtgen formlu²², bir örneğin yuvarlak formlu²³ ve bir örneğin de boyuna dörtgen formlu²⁴ stel tipinde olduğu görülmektedir. Ayrıca incelenen örneklerden enine dörtgen formlu K.1, K.2, K.3, K.4, K.5, K.6, K.9, K.11 ve K.12 no.lu mezar stellerinin “*düz tepeli, naiskoslu steller*²⁵” tipolojisine ait olduğu da tespit edilmiştir. Söz konusu gruba ait Efes Müzesi örneklerinde, alçak kabartmalı bezeme alanları, sade, düz ve kalın çerçevelerle çevrelenmektedir. Bezemeler bu stel tipinde, yatay bezeme alanının büyük bir kısmını kapsayacak şekilde işlenmiştir. Yuvarlak formlu olan K.7 no.lu mezar steli, D.W. Braaden tipolojisine göre “*düz çerçeveli kabartmalı steller*²⁶” grubuna dahil edilmektedir, bu gruptaki eserlerde diğer bezeme alanlarına göre daha yüksek kabartmaları yanlardan çevreleyen sade çerçeveler görülmektedir. K.7 no.lu Efes Müzesi örneğimizde de yarısı kırık ve eksik olan stelin yanlarında yüksek kabartmayı çevreleyen düz çerçeveler ve bezeme alanı altında bir yazıt görülmektedir. K.8 no.lu mezar steli, ele alınan grup içindeki boyuna dörtgen formlu tek örnektir ve D. W. Moock tarafından “*Tip Ia*” ve J. B. Grossman tarafından “*alınlıklı steller*” tipolojisine dahil edilmektedir. Bu tipolojide, mezar stelinin bezeme alanı üzerinde üçgen formlu bir alınlık yer almakta ve bezeme alanı bir çerçeveye sınırlanmaktadır ancak Efes Müzesi örneğinde çerçeveler kırık ve eksiktir. K.10 numaralı son örnekte ise “*düz gövdeli, çerçevesiz steller*²⁷” tipine dahil edilmektedir. D. W. Braaden tarafından isimlendirilen bu tipteki Efes Müzesi örneğinde, alçak kabartmalı bezeme alanlarını çevreleyen herhangi bir çerçeve bulunmamaktadır. Genel olarak naiskos formlu olan Efes Müzesi stellerinde tapınak ya da kutsal alanların şematik işlenmesi nedeniyle steller Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi stel tipleri içerisinde değerlendirilmiştir.

¹⁷ Knibbe – Merkelbach 1976,191-192.

¹⁸ Meriç 1993, 57-75.

¹⁹ Aybek 2004.

²⁰ Aybek 2009.

²¹ Arınç 2015.

²² K.1, K.2, K.3, K.4, K.5, K.6, K.9, K.11, K.12.

²³ K.7.

²⁴ K.8.

²⁵ Grossman 2013, 19-23.

²⁶ Braaden 1974, 1.

²⁷ Braaden 1974, 1.

Figür Tipleri

Ele alınan on iki mezar steli üzerinde yer alan khlamys giyimli atlı figürler, K.12 no.lu örneğin dışında bir atın üzerinde oturmaktadır. Figürler bir eliyle atın dizginlerini tutarken diğer eliyle phiale veya mızrak taşımaktadır. K.12 no.lu mezar stelinde ise atlı figür, atın hemen önünde uzun mızrağı ve kalkanyla birlikte ayakta verilmiştir. Ayrıca bezeme alanlarında yer alan figürlerin alt tipleri de saptanmaya çalışılmış ve dört farklı grup tespit edilmiştir. Bunlardan ilki, *bezeme alanında sağa doğru hareket eden figürlerin* yer aldığı K.1 – K.9 no.lu stellerdir.

K.1²⁸ no.lu örneğin bezeme alanında sağa doğru hareket eden at üzerinde, profilden verilen, khlamys giyimli bir figürle birlikte yuvarlak formu bir sunak yer alır (Fig. 1). Stelin üzerinde aşınmalar mevcuttur. Atlı figürünün vücudu düzdür, sağ kol dirsekten bükülerek atın eyerini tutar, sağ bacak ise atın gövdesine paralel biçimde aşağıya uzanmaktadır. Khlamysi, sırtın arkasından yukarıya doğru uçuşmaktadır. At figürünün ise başı öne eğimli, sağ ön ayağı bir adım atacak şekilde kaldırılmış benzer şekilde arka ayaklar da hareketlidir. Sahnenin sağında yuvarlak formu, profilli bir sunak yer almaktadır. Grubun bir diğer örneği olan K.2²⁹ no.lu mezarın stelinde, kırık, eksik bölümler ve aşınmalar mevcuttur (Fig. 2). Bezeme alanında cepheden khlamys giyimli atlı bir figür, at üzerinde betimlenmiştir. Figürün saçları hacimli, başı ve boynu düz, sol omzu yukarıdadır. Sol kolunu dirsekten bükerek atın eyerini tutmaktadır. Profilden verilen atın yele, ağız ve burun gibi detayları işlenmiştir. Üçüncü eserimiz K.3³⁰ no.lu mezar stelinin bezeme alanının bir bölümü ile sol ve alt çerçevenin bir kısmı korunmuştur (Fig. 3). Bezeme alanında at üzerinde atlı bir figür, sahnenin solunda yılanın dolandığı bir ağaç ve atın altında bir köpek yer alır. At üzerindeki figürün khlamysi omuzları üzerinden arkasına uçuşmaktadır. Yılanın dolandığı ağaç ise atlı figürün arkasındadır. Bir diğer örnek olan, K.4³¹ no.lu mezar stelinin, büyük bir bölümü kırık ve eksiktir (Fig. 4). Bezeme alanında sağa doğru, $\frac{3}{4}$ cepheden betimlenen at üzerinde bir figür yer alır ayrıca solda yılanın dolandığı bir ağaç ile sahnenin sağında dörtgen formu bir sunak bulunur. Atlı figür, tunik giyimlidir. Sağ omzu aşağıda, sol omzu ise yukarıdadır. Üst gövdesini soluna ve arkaya doğru çevirerek elindeki phialeden hemen arkasında ağaca sarılan olan yılanı sunu yapmaktadır. Sol kolunu ise önüne uzatmış atın eyerini tutmaktadır. Oturuşundan dolayı görülebilen sağ bacak, atın gövdesine paralel olarak aşağı uzanır. Hareketli işlenen at, sol ön ayağını sahnenin sağındaki dörtgen formu mezar sunağının üzerine kaldırmıştır.

Grubun beşinci örneği olan K.5³² no.lu mezar stelinde, kırık, eksik ve aşınmalar mevcuttur (Fig. 5). Bezeme alanında, at üzerinde phiale taşıyan atlı bir figür,

²⁸ Müze envanter numarası: 247; bulunduğu yer, tarih ve müzeye gelişi: bilinmiyor. Ölçü: stel yükseklik: 35 cm, stel genişlik: 51 cm, kalınlık: 10 cm, alt çerçeve: 3,5 cm, at yükseklik: 24,5 cm, genişlik: 26,5 cm, figür yükseklik: 21,5 cm, genişlik: 11,5 cm, sunak: 12 cm x 7,5 cm.

²⁹ Müze envanter numarası: 2391 bulunduğu yer, tarih ve müzeye gelişi: bilinmiyor. Ölçü: yükseklik: 15,5 cm, genişlik: 16 cm, kalınlık: 5,5 cm, çerçeveler: 2 cm, erkek figür: 8 cm x 6,5 cm, at: 11,5 cm x 7 cm.

³⁰ Müze envanter numarası: 1.36.76; bulunduğu yer, tarih ve müzeye gelişi: bilinmiyor. Ölçü: stel yükseklik: 39,5 cm, stel genişlik: 25 cm, kalınlık: 8,5 cm, alt çerçeve yükseklik: 5 cm, yılan dolanmış ağaç yükseklik: 32 cm, genişlik: 8 cm, figür yükseklik: 19 cm, genişlik: 8,5 cm, at yükseklik: 18 cm, genişlik: 12 cm, köpek yükseklik: 6 cm, genişlik: 7 cm.

³¹ Müze envanter numarası: 294; bulunduğu yer, tarih ve müzeye gelişi: bilinmiyor. Ölçü: yükseklik: 20 cm, genişlik: 31 cm, kalınlık: 7,5 cm, çerçeve: 2 cm, alt-üst: 1 cm, bezeme alanı yükseklik: 17,5 cm, genişlik: 27 cm, ağaç ve üzerindeki yılan: 15 cm x 15 cm, at: 17 cm x 21 cm, süvari: 14,5 cm x 9,5 cm, sunak: 5 cm x 6 cm.

³² Müze envanter numarası: 6.15.79; bulunduğu yer, tarih ve müzeye gelişi: Selçuk, 1975, hediye. Ölçü: stel yükseklik: 21,5 cm, stel genişlik: 26,5 cm, kalınlık ilk kademe: 6 cm, ikinci kademe: 5 cm,

sahnenin sağında bir sunak ve solda yılanlı bir ağaç yer almaktadır. Khlamys ve tunik giyimli atlı figür, $\frac{3}{4}$ profilden verilmiş, sağ elinde taşıdığı phialeyi arkasındaki ağaçta bulunan yılanı doğru uzatmış ve bu hareket belin sağa dönük olmasına neden olmuştur. Görünen sağ bacak atın gövdesine paraleldir. Tunüğün kıvrımları bel hizasında bir tomar halinde toplanmıştır. At figürü hareketlidir, önünde dörtgen bir sunak yer alır. K.6³³ no.lu örnek, orta kısımdan itibaren kırıktır, bezeme alanı ve çerçevelerin yarısı korunabilmiştir (Fig. 6). Bezeme alanında, sağa doğru hareket eden bir at üzerinde $\frac{3}{4}$ cepheden verilen kısa kollu khiton ve khlamys giyimli atlı bir figürü yer alır. Sağ kolunu dirseğinden bükerek öne doğru hafifçe uzatmıştır ve sağ elinde bir phiale görülür. Sağ bacak atın gövdesine paraleldir. Khlamysi, omuzları üzerinden başının arkasına, yukarı doğru uçuşur. Grubun bir diğer örneği K.7³⁴ no.lu mezar stelidir (Fig. 7). Stel tipi diğer örneklerden farklı olarak dairesel formdadır ve sahne alanı dörtgen çerçevelerle sınırlanır. Stelin yarısı kırık ve eksik, korunan kısımda ise aşınmalar mevcuttur. Bezeme alanında, sağa doğru hareket eden atın üzerinde verilen atlı figür yer alır. Korunan sağ elinde, sağ bacağın üzerinde tuttuğu phialeyi taşımaktadır. Figüre eşlik eden atın bacakları hareketli ve at, sunağa doğru ilerlemektedir. Sahnenin sağında dörtgen formlu bir sunak da görülmektedir. Ayrıca bezeme alanının altında dört satır yazıt da tespit edilmiştir³⁵. K.8³⁶ no.lu mezar stelinin büyük bir kısmı kırık ve eksiktir (Fig. 8). Bezeme alanında atın üzerinde, khlamys giyimli bir atlı $\frac{3}{4}$ profilden verilmiştir. At, başını öne eğmiş, başı üzerindeki yeşilleri tek sıra halinde işlenmiş ve eyerin detayları verilmiştir. Şahlanma pozisyonunda ön ayaklarını yukarı kaldırmıştır. Sahne alanının sağında dörtgen formlu bir sunak da yer alır. Bezeme alanlarında sağa doğru hareket eden figürler grubunun son örneği ise K.9³⁷ no.lu mezar stelidir (Fig. 9). Büyük bir kısmı kırık ve eksik olan stelin bezeme alanında, bir at başı ile yılanın dolandığı yapraklı bir ağaç yer alır. Profilden işlenen atın yüz detayları belirgindir ve kalın eyerler görülmektedir.

Belirlenen ikinci alt tip, K.10³⁸ numaralı mezar steliyle temsil edilen bezeme alanlarında sola doğru hareket eden figürlerdir. Söz konusu örneğin tamamına yakın kısmı korunmuştur (Fig. 10). Bezeme alanında sola doğru hareket eden atın üzerinde, khlamys giyimli, $\frac{3}{4}$ profilden verilen atlı bir figür, yılanlı bir ağaç ve silindirik formlu bir sunak yer alır. Atlı figür sağ kolunu yukarı kaldırarak elinde bir mızrak taşımaktadır. Sol kolunu ise öne uzatarak sol eliyle atın eyerlerini tutar. Sağ

---

ağaç yükseklik: 17 cm, at yükseklik: 15 cm, genişlik: 17,5 cm, korunan süvari yükseklik: 10,5 cm, genişlik: 6,5 cm.

³³ Müze envanter numarası: 10.56.72; bulunduğu yer, tarih ve müzeye gelişi: bilinmiyor. Ölçü: stel yükseklik: 20,5 cm, stel genişlik: 16,5 cm, kalınlık: 3 cm, çerçeveler yan: 0,5 cm, alt: 1 cm.

³⁴ Müze envanter numarası: 242; bulunduğu yer, tarih ve müzeye gelişi: bilinmiyor. Ölçü: stel yükseklik: 21,5 cm, stel genişlik: 29,5 cm, kalınlık: 8 cm, çerçeveler solda: 4 cm, altta: 8,5 cm, harf boyutu: 0,5 cm, bezeme alanı yükseklik: 12,5 cm, genişlik: 23,5 cm, at yükseklik: 12,5 cm, genişlik: 18,5 cm, figür yükseklik: 10 cm, genişlik: 7 cm.

³⁵ Yazıtlı bir mezar stelidir.

³⁶ Müze envanter numarası: 1.24.93; bulunduğu yer, tarih ve müzeye gelişi: bilinmiyor. Ölçü: stel yükseklik: 70 cm, stel genişlik: 28 cm, kalınlık: 16 cm, çerçeve yükseklik: 4 cm, alınlık yükseklik: 15 cm, genişlik: 20 cm, kalkan yükseklik: 5 cm, genişlik: 6 cm, üç fascialı arşitrav yükseklikleri (yukarıdan aşağıya): 1-2-1 cm, bezeme alanı yükseklik: 35 cm, figür yükseklik: 30 cm, genişlik: 11 cm, at yükseklik: 20 cm, genişlik: 17,5 cm, stelin sol yan kısmında bitkisel motif alanı yükseklik: 63 cm, genişlik: 10 cm (devşirme malzeme olarak kullanılmış olmalı).

³⁷ Müze envanter numarası: 2392; bulunduğu yer, tarih ve müzeye gelişi: bilinmiyor. Ölçü: yükseklik: 15 cm, genişlik: 17 cm, kalınlık: 4 cm, çerçeveler üst: 2,5 cm, sağ: 5 cm, yılanlı ağaç yükseklik: 11 cm, genişlik: 9 cm, at yükseklik: 8 cm, genişlik: 6,5 cm.

³⁸ Müze envanter numarası: 1.56.80; bulunduğu yer, tarih ve müzeye gelişi: Bayındır, 11.1980, satın alma. Ölçü: stel yükseklik: 35 cm, stel genişlik: 38,5 cm, kalınlık: 7 cm, alt çerçeve kalınlığı: 6 cm, at figürü yükseklik: 16 cm, genişlik: 18 cm, süvari? yükseklik: 16 cm, genişlik: 11 cm, sunak: 8 cm, ağaç yükseklik: 25 cm, genişlik: 2,5 cm, bezeme alanı yükseklik: 25 cm, genişlik: 30 cm, iki üst kenarda delikler: 0,5 cm.

bacak atın gövdesine paralel olarak aşağıya uzanmaktadır. Atın yeşelleri ve eyer gibi detayları da işlenmiştir. Atın, yalnızca sağ ön bacağı hareketli olup diğer bacaklar sabittir. Sunak sahnenin solunda olup ağaç da aynı yönde işlenmiştir.

Üçüncü alt tipi K.11³⁹ no.lu mezar steliyle temsil edilen *seyisiyle birlikte betimlenen atlı* tipi oluşturmaktadır. K.11 no.lu mezar stelinin üst ve alt çerçevesi ortasından bezeme alanına doğru kırık ve eksiktir (Fig. 11). Bezeme alanında, sağa doğru yönelen atın üzerinde $\frac{3}{4}$ cepheden verilen, khlamys giyimli atlı bir figür yer alır. Sahneye yılanlı bir ağaç, sahnenin sağında dairesel bir sunakla beraber atın eyerini tutan, cepheden, tunik üzerine khlamys giyimli bir seyis de eşlik etmektedir. Atlı figür sağ kolunu arkasına uzatarak sağ elinde phiale taşımaktadır. Khlamysin bir kısmı arkaya doğru uçuşur. Atın göz ve yeşelleri gibi detayları da verilmiştir.

Son alt tip ise K.12⁴⁰ no.lu mezar stelinde görülen *avcı* tipidir (Fig. 12). Stelin bir bölümü kırık ve eksiktir. Bezeme alanında, arka plandaki atın gövdesinin hemen önünde, başı profilden, vücudu $\frac{3}{4}$ cepheden verilen ayakta, çıplak bir avcı figürü görülmektedir. Figür, başını öne eğmiştir, sağ kolunu dirseğinden bükerek öne ve yukarı kaldırarak mızrağa yaslamış ve sağ eliyle mızrağı tutmaktadır. Sol kol ise dirsekten bükülerek belin arkasına uzatılmış ve sol el bele yaslanmıştır. Sol bacak sabit, sağ bacak dizden bükülmüştür. Sol bacağın arkasında yuvarlak formlu bir kalkan ve figürün sağında figürden daha küçük boyutta bir at görülmektedir.

Çalışma kapsamında değerlendirilen örneklerde, *bezeme alanlarında sağa doğru hareket eden figürler, bezeme alanlarında sola doğru hareket eden figürler, seyisiyle birlikte betimlenen atlı ve avcı* olmak üzere dört alt tip saptanmıştır. Tüm alt tiplerde görülen genel özelliklere bakıldığında, at üzerinde betimlenen on bir figürün sağa veya sola hareket ettikleri ve bu hareketin hedefinde bir sunak olduğu görülmektedir. Avcı figürü ise atın önünde mızrağı ve kalkanıyla görülür ancak örnek kırık ve eksik olduğu için bezeme alanında sunak tespit edilememiştir. Diğer yandan atlıların ana figür olduğu bezeme alanında figürlere yılanlı bir ağaç, köpek ve seyis de eşlik etmektedir.

Figür tiplerine bakıldığında Efes Müzesi örneklerinden daha erken bir stili yansıtan Miletopolis atlı stellerinde⁴¹, atlıların hacimli, kısa ve kalın bacaklı verildiği, baş ve gövdenin farklı yönlere çevrilerek hareketli oldukları buna karşın alt gövdenin daha hareketsiz işlendiği görülür. Diğer yandan atlı figürler, atlardan daha büyük orandadır ve atlar henüz doğru anatomide değildir. MÖ 2. yüzyılın ilk yarısında ise Miletopolis başta olmak üzere Metropolis⁴², Thyaira/Thyaira⁴³, Magnesia çevresi⁴⁴, Smyrna⁴⁵, Pergamon⁴⁶ ve Metropolis'ten⁴⁷ ele geçen örneklerde durağanlığın kırıldığı görülmektedir. Benzer şekilde atlar da anatomik açıdan doğru, uzun ancak daha hacimsiz işlenmeye başlamıştır. Atlı figürlerde de kolların farklı yönlerde hareketi,

³⁹ Müze envanter numarası: 40.1.88; bulunduğu yer, tarih ve müzeye gelişi: Ephesos çevresi, 4.11.1988, etütlük eserler arasında saptanmıştır. Ölçü: stel yükseklik: 36 cm, stel genişlik: 49 cm, kalınlık: 7,5 cm, çerçeveler sağ: 3 cm, sol: 3,5 cm, alt ve üst: 2,5 cm, bezeme alanı yükseklik: 31,5 cm, genişlik: 43 cm, ağaç yükseklik: 30,5 cm, genişlik: 13 cm, at yükseklik: 29 cm, genişlik: 27,5 cm, erkek figür yükseklik: 21 cm, genişlik: 10 cm, sunak: 8 cm x 5 cm.

⁴⁰ Müze env. no: 243; buluntu yeri, müzeye geliş şekli ve tarihi: bilinmiyor. Ölçü: stel yükseklik: 49 cm, stel genişlik: 38 cm, kalınlık: 4 cm, alt çerçeve: 4 cm, at yükseklik: 34 cm, genişlik: 12 cm, figür yükseklik: 37,5 cm, genişlik: 18 cm, mızrak yükseklik: 38,5 cm, kalkan: 16 cm x 12,5 cm

⁴¹ Şahin 2000, Lev. XVII, TA.33, Lev. XL, TB.44, Lev. XLVI KA.1.

⁴² Pfuhl – Möbius 1979, Taf.191, Nr. 1297; Şahin 2000, Lev. LXIV, KB.3, Lev. LXXIX, KX. 10.

⁴³ Sonkaya 2019, Res. 39.

⁴⁴ Durugönül 2015, Kat. No. 69.

⁴⁵ Pfanner 1989, 104, 165-218, Abb. 7; Schmidt 1991, Abb. 35, Abb. 43; Zanker 1993, Fig. 29; Aybek v.d. 2009, Fig. 146; Karlsson 2014, Pl. 23.2, Pl. 24.1.

⁴⁶ Konaç 2007, Res. 14, Kat.10; Scholl – Pirson 2015, Fig. 6.

⁴⁷ Aybek 2009, Lev. 56, Kat. Nr. 228.

çeşitli objeler taşınması, farklı yöndeki hareketin getirdiği kontrast ve atın boyunun uzamasıyla atlıların boylarında bir kısalma görülür. Böylece at ve atlı arasında doğru oranlar gelişmeye başlamıştır. Bu kapsamda Efes Müzesi örnekleri arasındaki K.1, K.2, K.9 ve K.10 no.lu mezar stelleri benzer örneklerle karşılaştırıldığında, MÖ 2. yüzyıl ortalarına tarihlenmektedir. Söz konusu dört örnekte de at ve atlı figürlerin orantılı boyutları, atlıların inceliş uzayarak doğru anatomik boyutlara gelmesi ve detaylı işleniş söz konusu dönem modasını yansıtmaktadır.

MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında, Smyrna ve Miletopolis örneklerinde⁴⁸ olduğu gibi atlı figürlerde anatomik bozukluklar tekrar görülmeye başlanır. Bu evrede figürlerin khlamysleri şematik bir hal alarak arkalarında kütle formundadır. Vücut anatomilerinde, bacakların orantısız inceliş uzaması buna karşın kalçanın oturma hareketiyle birlikte daha kalın işleniş, alt gövdenin uzunluğuna karşın üst gövdenin daha kısa kalması ve başın gövdeye orantısız verilmesi gibi özellikler söz konusudur. Ayrıca yüzyılın ilk yarısındaki uzuv hareketleri bu evrede durağanlaşmıştır. Söz konusu dönem modası, Efes Müzesi örnekleri arasında K.3, K.4, K.5, K.11 ve K.12 no.lu stellerde tespit edilmiştir. Beş örnekte de katı üslubun başladığı görülür ayrıca kol hareketlerinin zorunlu hareketi yansıması, gövdenin dönüş hareketinin bele yansıtılmaması ve at-atlı oranının bozulması gibi özellikler, K.12 no.lu örneğin dışındaki dört mezar stelinin Aydın Müzesi⁴⁹, Smyrna, Kyzikos ve Odessos gibi merkezlerdeki⁵⁰ benzer örnekleriyle de kıyaslanarak MÖ 130-100 tarihlerine, K.12 no.lu örneğin ise MÖ 2. yüzyılın sonlarına verilmesini sağlamıştır.

MÖ 1. yüzyıla birlikte bir önceki dönemde görülen şematize üslup artmıştır. Dönemin ilk yarısında, atların boyutları giderek küçülür, bacaklar kısalır buna karşın atlı figürler daha büyük boyutlarda işlenmektedir. Çeşitli objeler taşıyan kollar vücuda yapışık halde, gövdeler dik ve katı işlenmektedir. Khlamys oldukça yapay bir kütle halinde omuzların arkasında işlenir. Söz konusu özellikler, K.6 ve K.7 no.lu mezar stellerinde görülebilmektedir. Her iki örnekte de atlı figürler, atların boyutlarına oranla daha büyüktür, atların bacakları kısa, gövdeleri enine uzun verilmiştir, özellikle K.6 no.lu örneğimizde khlamys, figürün omuzları arkasında üçgen formlu bir kütle halini almıştır. Bu kapsamda eserler, Miletopolis⁵¹, Smyrna-Pergamon⁵² ve Aydın Müzesi'nde⁵³ yer alan çağdaş benzerleriyle de kıyaslanarak MÖ 75 – 50 yıllarına tarihlenmektedir.

Değerlendirilen son örnek K.8 no.lu mezar stelidir. Söz konusu mezar steli üzerinde MS 1. yüzyıl sonlarıyla MS 2. yüzyıl başlarında görülmekte olan çizgisel ve şematize bir üslup hâkimdir. Bu evrede figürlerin oturma pozisyonu, kol hareketleri, vücudun dönüş şekli tamamen katı ve şematik bir algıya sahiptir. Anatomi tamamen bozulmuş, K.8 no.lu örnekte olduğu gibi dik açıyla işlenen figürün kısa kolları, büyük başı ve kalın gövdesi, ince bacakları gibi oldukça orantısız bir betim şeması görülür. Benzer uygulamalar atlarda da mevcuttur, başlar büyük, yeleler çizgilerle belirtilmiş ve bacaklar kısadır. Benzer örnekler özellikle Odessos⁵⁴ mezar stellerinde oldukça yaygındır. Diğer yandan bu evreye ait Miletopolis⁵⁵ mezar stelleri de benzer özellikler taşır. Bu kapsamda özellikle iki kentten ele geçen benzer

⁴⁸ Pfuhl – Möbius 1979, Taf.196, Nr. 1350; Şahin 2000, Lev. XLVIII, KA.5, Lev. LII, KA.13, Lev. LXVII, KB.9, Lev. LXVI, KB.7.

⁴⁹ Saraçoğlu 2000, Pl. II, Fig. 3.

⁵⁰ Pfuhl – Möbius 1979, Taf. 192, Nr. 1305, Taf. 193, Nr. 1311, Taf. 193, Nr. 1312. Taf.195, Nr. 739b, Taf. 196, Nr. 1347.

⁵¹ Şahin 2000, Lev. LIII, KA.14, Lev. LXXVIII, KX.7.

⁵² Pfuhl – Möbius 1979, Taf. 192, Nr. 1305, Taf. 193, Nr. 1311, Taf. 193, Nr. 1312.

⁵³ Saraçoğlu 2000, Pl. II, Fig. 3.

⁵⁴ Dimitrova 2002, Fig. 1-4, Fig. 6.

⁵⁵ Şahin 2000, Lev. LV, KA.18, Lev. XI, KA. 31, Lev. LXXII, KB.19.

örnekler ışığında K.8 no.lu mezar steli MS 1. yüzyıl sonlarıyla MS 2. yüzyıl başlarına verilebilmektedir.

Atlı/Süvari İkonografisi

Çalışma kapsamında ele alınan Efes Müzesi örnekleri bu bölümde ikonografik olarak incelenmiştir. Atlı figürlerin şimdiye kadarki en erken betimi, MÖ 2500 tarihli Lagaş Kralı Eannatum'un *Akbabalar Steli* üzerindeki savaş bezemeleri olarak kabul edilmektedir. MÖ 3. binyılda Kültepe'de bulunan kil tabletlerdeki aktarımlar ve mühürler üzerindeki savaş betimleri, MÖ 2. binyılda Hitit sanatındaki atlı tasvirleri, ayrıca Babil'den Hindistan'a kadar geniş bir coğrafyada benzer betimlerin bu evredeki varlığı bezemenin kökenini oluşturmaktadır⁵⁶. Hellen Coğrafyası özneline ele aldığımızda karşımıza Mykenai'de yer alan, MÖ 1650-1550 yıllarına tarihlenen "*Shaft Graves*" olarak tanımlanan krali mezarlar çıkmaktadır⁵⁷. Burada bulunan mühürler ve kabartmalar dikkate alındığında atlı betimlerinin hem savaş hem av ilişkisini hem de bir mezar yapısındaki ikonografisinin krali kahramanlıkla özdeşleştirildiğini görmekteyiz.

Diğer yandan atlı süvari betimlerinin Hellen sanatında, Mezopotamya, Mısır veya Asya örneklerinde olduğu kadar erken ve sık kullanıldığı görülmez. Bu anlamda Homeros'un İlyada Destanı'nda yer alan atlı/süvariler hakkındaki bilgiler en erken aktarımı oluşturmaktadır⁵⁸. MÖ 1. binyıl başlarında Hellen sanatındaki at betimlerine dair en erken örneklerden biri MÖ 875-825 tarihlerine ait bronz at figürüdür. Süvariyle birlikte verilen at figürleri ise MÖ 800-775 tarihlerinde görülmeye başlanır. Bu anlamda özellikle Olympia hem pişmiş toprak hem bronz figürinler açısından önemli veriler sağlamaktadır⁵⁹. MÖ 8. yüzyıldan itibaren de yoğun olarak atlı/süvari betimleri çeşitli sanat alanlarında yaygınlaşmıştır. Özellikle seramikler üzerinde görülen bezemeler, cenaze sahneleri veya Troia Savaşıyla ilişkilidir. Bu kapsamda MÖ 760-750 tarihli Dipylon Vazosu üzerindeki frizlerde, atlı arabalar yer almakta ve cenaze temalı bir bezemede bulunmaları açısından önemli görülmektedir⁶⁰. Benzer şekilde MÖ 700-640 yılları arasında Thebes aryballosu, Macmillan aryballosu ve Chigi olpesi gibi birçok seramik eser üzerinde atlı figürleri görmek mümkündür⁶¹. Bunun yanı sıra MÖ 6. yüzyıla birlikte Olimpiyat oyunlarında atlı yarışlara yer verilmesiyle birlikte Panathenia amphoraları üzerinde de sıklıkla görülen bir betim halini almıştır⁶².

Atlı/süvari figürlerinin görüldüğü bir diğer alan da mimari kabartmalardır. MÖ 625-600 tarihlerine verilen Girit'teki Prusias Tapınak A frizleri ve MÖ 524 yılındaki Siphnos Hazine Binası frizlerinde, MÖ 468-457 tarihli Olympia Zeus Tapınak alınlıklarında ve son olarak MÖ 438-432 yıllarında Parthenon Tapınak frizlerinde hem at hem de atlı figürleri görmek mümkündür⁶³. Atlı figürler, MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda özellikle Parthenon Amazonmakhia örneğinde olduğu gibi çeşitli alanlarda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kıta Hellenistan'da görülen bu yaygınlık ve stilistik gelişim Anadolu'da MÖ 410-390 yıllarına verilen Nereidler Anıtı'nda da görülür⁶⁴. Anıtın frizlerinde görülen alçak kabartma, atlı figürlerinde görülen form, sonraki evreler de daha yüksek kabartma formuna evrilmiş ve

⁵⁶ Malten 1914, 253; Camp 1998, 3; Sidnell 2006, 24; Sevin 2014, 2.

⁵⁷ Mylonas 1951, 135-137.

⁵⁸ Anderson 1961, 1-14.

⁵⁹ Markman 1969, Fig.6-14.

⁶⁰ Richter 1915, Pl. XX, XXI, XXIII.

⁶¹ Markman 1969, Fig.17-20.

⁶² Anderson 1961, 1-14; Boardmann 2003, Fig. 269/1, Fig. 299, Fig. 300, Fig. 304/2, Fig. 308.I/2.

⁶³ Agard 1938, 237, Fig. 8, Fig. 3; Markman 1969, Fig. 21, Fig. 22-23, Fig. 33-35, Fig. 44-45; Watrous 1982, Fig. 16, Fig. 18; Moore 1985, Fig. 2.

⁶⁴ Childs 2018, 219-221, Fig. 49-55.

stilistik açıdan gelişim göstermiştir. MÖ 7. yüzyıldan itibaren mimari kabartmalar üzerindeki betimler de diğer sanat eserlerinde olduğu gibi büyük bir stil gelişimini takip etmemizi sağlamaktadır.

Mimari kabartmalarda olduğu gibi steller üzerinde de özellikle MÖ 6. yüzyılda atlı/süvari betimleri yaygınlaşır. MÖ 530 tarihli, Dorylaion'dan ele geçen bir stel üzerinde ayakta, atı, köpeği ve hizmetçisiyle birlikte işlenen bir figür görülür. Arka yüzünde ise Klazomenai pişmiş toprak lahitlerinde de karşımıza çıkan Pothnia Theron yer alır. Buna istinaden Phrygia Bölgesi'nde Kybele, Lydia Bölgesi'nde ise Ephesos Artemisi'nin özellikle atlı/süvari mezarlarının koruyucusu olarak yorumlandığı bilinmektedir⁶⁵. Bu durum atlı/süvari betimlerinin ölü gömme geleneklerindeki önemini kanıtlar niteliktedir. Atlı/süvari figürlerinin mezar stellerinde sıklıkla görüldüğü MÖ 5. yüzyılda Hellen ordusunun büyük bir kısmının atlılardan oluştuğu bilinmektedir⁶⁶. Bu dönemdeki süvarilerin/askerlerin toplum içindeki önemi logograf Lysias tarafından, *“Anıları hiç eskimeyecek ve şanları tüm erkekler tarafından kiskanılacaktır. Doğası ölümlü olarak yas tutanlar, onların mükemmel erdemleri için ölümsüz olarak övünürler. Onlar (ölen kişiler) devlet cenazesi ayrıcalığını alırlar ve onurları güç, bilgelik ve servetleri ile yarıyor, çünkü savaşta ölenler ölümsüzlerle aynı onurlara layıktır”*⁶⁷ ifadesiyle vurgulamıştır. Buna uyumlu olarak daha geç bir örnek MÖ 394-393 yılları arasındaki Korinthos Savaşı'nda ölen bir süvariye ait olan Deksideos Steli'nde hem yazıtında yer alan atlı ifadesi hem de Kerameikos ve Mezarlar Caddesi'nde iki ayrı mezar stelinin varlığı konuya dair en önemli kanıtı oluşturur⁶⁸. Anlaşıldığı üzere atlılar/süvariler toplumsal açıdan kentlerin savunmasında önemli bir rol üstlendikleri için tanrılarla aynı statüye yerleştirilerek onurlandırılmaktadır. Dolayısıyla atlı/süvari figürlerinin hem tanrıçalar tarafından korunması hem de toplum açısından onurlandırılması bezeme ve figür tipinin önemini yansıtmaktadır.

Atlı figürlerin tasvirleri Hellenistik Dönem'le birlikte farklı varyasyonlarda yoğun olarak görülmeye devam etmiştir. MÖ 4. yüzyılda daha basit ve sade bir bezeme şemasına sahip olan atlı figürlerinin betimlendiği bezemeler MÖ 2. yüzyılda Rhodos'da bulunan adak kabartmaları, mezar stelleri ve Pergamon Zeus Altarı gibi önemli heykeltıraşlık eserlerinde dönem modasına uygun olarak arka plan unsurlarıyla birlikte görülür. Mezar stellerindeki bezeme şemasının karakteristiği, özellikle MÖ 2. yüzyılla birlikte yılanın sarılı olduğu bir ağaç ve sunağın eşlik ettiği atlı figürü olarak kabul edilmektedir⁶⁹. Özellikle A. W. Lawrence mezar stellerindeki söz konusu şemayı, ölen bireyin kahraman olarak gösterilmesiyle ilişkilendirmekte ve bu evrede çıkış noktasının Pergamon olduğunu düşünmektedir⁷⁰. Söz konusu bu şemaya bir kadının da eşlik etmesiyle birlikte genellikle figürlerin ailelerine, günlük yaşamlarına, sosyal statülerine ve mesleklerine dair betimler oldukları kabul edilmektedir. Süvari figürlerine karşı görülen yoğun talep, Roma İmparatorluk Dönemi eserlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Ancak buradaki fark, Hellen Sanatında kahramanlık göstergesi olarak yorumlanan bezemenin, Roma İmparatorluk Dönemi sanat anlayışında, propaganda amacıyla zafer sütunlarında ve anıtlarda kullanılmış olmasıdır⁷¹.

Kısaca çıkış noktası ve gelişimine değindiğimiz atlı/süvari figürlerinin hem mezar stellerinde hem de diğer eserler üzerindeki ikonografisi çeşitli araştırmacılar

⁶⁵ Johansen 1951, 77-78.

⁶⁶ Pritchard 2018, 439-450.

⁶⁷ Lysias II.66.79-80.

⁶⁸ Hurwit 2007, 35-57.

⁶⁹ Bieber 1955, 152; Markman 1969, 108.

⁷⁰ Lawrence 1927, 34.

⁷¹ Eadie 1967, 168, Pl. X, I.

tarafından ele alınmış ve genellikle Kahramanlık Kültüyle ilişkilendirilmiştir⁷². Ancak at, atlı ve süvari figürlerine ait bütünleşik bir ikonografinin olamamasından dolayı çalışma kapsamında atlı figürler, kültürel ikonografileri bakımından da ele alınmıştır. At, insanlık tarihinde tarım, taşımacılık ve savaş gibi en temel konularda hayati önem taşıyan bir unsur haline gelmiştir. Antik dönemlerde, din ve inanç anlayışı açısından insanların, kısaca kontrol edilemeyen veya kontrol altına alınıp hayatlarını değiştiren unsurlara tapımda buldukları dikkate alındığında, at ve atlıların, kültürel kökenlerinin çok daha erken evrelerde ve farklı merkezlerde aranması gerektiği düşünülmektedir. Özellikle de Geç Roma İmparatorluk Dönemleri'nde kültürel açıdan varlığı kabul edilen atlı figürlerin kökenlerinin, Anadolu'nun daha erken sistemlerinde aranması gerekmektedir.

Atlarla ilişkili olarak Anadolu kapsamında en erken kült uygulamaları, Hitit-Luvi Pantheonu'nda görülmektedir. Tanrı Pirwa olarak adlandırılan at tanrısı genellikle bağlar ve bahçelerle ilişkili olan Maliya ve sağlıkla/hayvanlarla ilişkilendirilen Kamruşepa ile anılmakta olup her üç tanrı da bazı anlatımlarda atlarla doğrudan ilişkili görülmektedir. At Tanrısı Pirwa, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nden Hitit İmparatorluk Dönemi'ne kadar kültürel işlevini çok çeşitli tanrı ve tanrıçalarla birlikte devam ettirmiştir⁷³. Atın hem Luvi hem de Hitit dininde oldukça değerli kabul edildiği bilinmektedir ve V. Haas atlarla ilgili en yoğun tanrı/tanrıça ilişkisinin de özellikle Kapadokya Bölgesi'nde görüldüğünü vurgulamaktadır⁷⁴. H. C. Melchert ise at kültürünün Hint-Avrupa merkezli olduğunu ve kökeninin Mitanni-İran üzerinden geldiğini düşünmektedir. Yine H. C. Melchert, Luvi tanrılarının at arabalarıyla betimlenmesini, Hititlerin en önemli yazıtlarından salgın ritüelleri için olan örneklerde veba salgınına karşı tanrının atlarından bahsedilmesini ve Fırtına Tanrısı'nın atlarla ilişkilendirilmesini⁷⁵ söz konusu kültürün önemini kanıtlayan veriler olarak kabul etmektedir. Diğer yandan hakkında daha detaylı bilgiye sahip olduğumuz at tanrısı Pirwa'nın en eski kanıtı Seha Nehri Ülkesi kralı Manapa-Tarhunta ve Hitit Kralı II. Murşili arasında yapılan bir antlaşmada görülmektedir⁷⁶. Tanrının isminin Hitit Panteonunda koruyucu tanrılarla birlikte anılması ve özellikle Hitit metinlerinde Pirwa adıyla birlikte kullanılan "*hekur*" kelimesinin Nişantepe'de bulunan örneğiyle birlikte bir Heroon/kahraman anıtı/bir çeşit tapınak olarak tanımlanması, diğer yandan Luvice hiyerogliflerde "*deus.equus*"⁷⁷ yazımı hem konu özneline hem de sonraki dönemlerde atlı figürlerin kültürel açıdan değerlendirilmesine oldukça önemli bir katkı sunmaktadır⁷⁸.

Kapadokya'dan Afrin Vadisi'ne dek geniş bir coğrafyada tapım gören ve onuruna bayramlar düzenlenen⁷⁹ Tanrı Pirwa'nın çeşitli sıfatlara sahip olduğu da bilinmektedir. Bunlar arasında özellikle çalışmanın devamında değineceğimiz mezar stelleriyle ortak özellikleri bulunan adak stellerindeki Kakasbos kültürüyle oldukça benzer bir sıfat dikkat çekicidir. Hitit-Luvi kökenli bir büyü ritüeline ait tablette, "*parhant*" kelimesi görülmektedir. Kelimenin kökeninde yer alan "*parh*" kökü çeşitli araştırmacılar tarafından incelenmiş ve tartışılmışsa da genel kanı "*dörtnala koşmak, kovalamak/takip etmek*" olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca büyü metninde bir kötülüğü yapan kişinin kovalayan/peşini bırakmayan Pirwa tarafından cezalandırılacağı da aktarılmaktadır⁸⁰. Bu durum Kakasbos'un elindeki lobutuyla

⁷² Antonaccio 1994, 389-410; Dimitrova 2002, 209-210.

⁷³ Taracha 2009, 27-187.

⁷⁴ Melchert 2003, 231.

⁷⁵ Melchert 2003, 219-200.

⁷⁶ Otten 1952-1953, 63.

⁷⁷ Petrosyan 2002, 25.

⁷⁸ İmparati 1977, 19, 64; Beckman 1983, 39; Börker-Klähn, 1995, 69-92.

⁷⁹ Kırçıl 2017, 34, 94.

⁸⁰ Starke 1985, 231; Haas 1994, 414; Daddi 2005, 575; Ünal 2013, 52-87.

kötülükleri uzaklaştıran bir at tanrısı olarak kabul edilmesinin kökeni olarak yorumlanabilir. Diğer yandan Tanrı Pirwa'nın Hitit-Luvi Pantheonuna gelişinin, Sümerce "Pirig/ug" olan, Elam kökenli Tanrıça Pirinkir ile ilişkili olduğu düşünülmektedir⁸¹. Atlarla ilişkilendirilen Pirinkir, İhtar ile de aynı konumda görülmekte⁸², ayrıca Hitit kentlerinden bazılarının tanrısı olarak kabul edilmektedir⁸³. Bu durum, yine çalışma kapsamında değinilecek olan Athena'nın Hippias sıfatıyla atlarla olan ilişkisine dair bir köken olarak yorumlanabilmektedir. Buna benzer şekilde I. Rutherford, Athena'nın Lidya Tanrıçası Malis ve Likya Tanrıçası Malia'yla olan denkleminin net bir şekilde kurulduğunu, Geç Tunç Çağı'ndaki Malia'nın, Klasik Dönem'deki Athena Hippias gibi atlarla ilişkili olduğunu ve ayrıca Orta Anadolu'ya özgü kültürlerde Malia'nın zanaatla ilişkili olarak Athena'yla aynı ikonografide ele alındığını aktarmaktadır⁸⁴. Bu nedenlerle at kültürünün Anadolu'da bir tanrıçayla veya tanrıyla oldukça erken dönemlerde ilişkilendirilmesi dikkat çekici bir noktadır.

G. M. A. Hanfmann, atın Anadolu'daki önemini, Gyges'in bronz at mitosu⁸⁵ ve Troia Atı örnekleri üzerinden değerlendirmektedir. Özellikle Gyges mitosunda geçen bronz at, MÖ 1800 civarına tarihlenen Kültepe'den ele geçen mühürler⁸⁶ üzerindeki at betimleri, Troia Atı ve atın karşılanmasında kutsal atın merkezinde olduğu, müzikli alayın yer aldığı ritüellerin varlığı, atın Anadolu'da MÖ 2. binyıldan itibaren var olan köklü bir dini ritüelin sembolü olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Akhaların da at kültürünü, MÖ 14.-13. yüzyıllarda Myken-Hitit ilişkileriyle görmüş olabilecekleri düşünülmektedir. Her ne kadar İlyada'da doğrudan verilen bir at tanrıçası/tanrısı yoksa da Troialılar ve Akhalar tahta atı Athena'ya sunmuşlardır. Bu nedenle Athena'nın tıpkı Kenanlı özdeşi Anat⁸⁷ gibi atla ilişkilendirilen bir tanrıça olduğu düşünülmektedir. Yalnızca Anadolu'da değil aynı zamanda Attika'da da bir Myken mezarında ata binen tanrıçayı tasvir eden figürin ele geçmiştir. Böylece hem Yakınoğu hem Anadolu hem de Hellen coğrafyalarında at, tanrıçalarla ilişkili olmakla birlikte atın kutsal sayıldığı da görülmektedir⁸⁸.

Diğer yandan özellikle Troia dikkate alındığında, VI. tabakası (MÖ 2. binyılın üçüncü ve son çeyreği) hem kutsal alanlarda hem de kremasyon mezarlarda at kemiklerinin yoğunluğu dikkat çeker, urnelerin altında ve evlerde yer alması ise hem sunu hem de yiyecek olarak kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir. VI. tabakada at yoğun olarak protom şeklinde betime sahiptir. Aynı dönemdeki seramikler üzerinde de yaygın bir betim olan at protomu dinsel olduğu kadar mezarlarla da ilişkilendirilir⁸⁹. Pirwa ritüelinin yanı sıra özellikle Gyges mitosu⁹⁰ dikkate alındığında atın bir şekilde mezar ve cenaze ritüelleriyle de bağlantılı olması gerektiği düşünülmektedir. Atlar, Hitit İmparatorluk Dönemi krali cenaze ritüellerinde de önemli roller oynamıştır. Buradaki imgeleri kralın değerli eşyalarıyla ilgili olmalıdır. Gyges mitosundaki atın içinde yer alan ölü erkek, kesin olarak açıklanamamaktadır. Ancak MÖ 7. yüzyıl Kimmer istilasıyla gelen farklı bir at kültürü-inanışı olabileceği düşüncesi de mevcuttur. Buna karşın Lydia'da herhangi bir at içine gömüt bulunmamıştır⁹¹. Tüm veriler dikkate alındığında, Anadolu'da

⁸¹ Haas 1994, 415; Beckman 1999, 25; Taracha 2005, 570; Baltacıoğlu 2006, 131

⁸² Popko 1995, 114.

⁸³ Haas 1994, 413; Daddi 2005, 575; Ünal 2013, 53

⁸⁴ Rutherford 2020, 194-195.

⁸⁵ Plat. 2. 359.

⁸⁶ Özgüç 1953, 119-122.

⁸⁷ Schmitt 2013, 215. Vd.

⁸⁸ Hanfmann 1958, 76 – 78.

⁸⁹ Hanfmann 1948, 143-144.

⁹⁰ Plat. 2. 359.

⁹¹ Hanfmann 1958, 79-80.

Luvi-Hitit kökenli bir at kültürünün varlığı, bu kültürün Yakındoğu ve daha geç dönemlerde Hellen merkezlerinde de bulunması ve kültürün MÖ 1. binyılda Kıta Hellenistan'da yaygın hale gelmesi, yayılım merkezlerinden birini Anadolu olarak görmemizi sağlayan bir diğer kanıttır.

MÖ 1. binyıla bakıldığında atlı figürlerin kültürel kökenine dair verilerin arttığı görülür. Bu dönemde atlar, genellikle Athena Hippias ile ilişkilendirilmekte olup N. Yalouris tarafından Myken geleneğinin bir devamı olarak yorumlanmaktadır⁹². Hippias epitheti, Athena'nın atları dizginlemesiyle ilişkili bir epithet olarak karşımıza çıkar. Athena'nın atları dizginlenmesiyle birlikte savaş arabaları ve yük araçları ortaya çıkmış ve atın kontrolünün insanlara geçmesi, mitolojide Bellerophon-Pegasus mitosuyla ilişkilendirilmiştir. Söz konusu mitosun Pindaros tarafından aktarımında, Bellerophon'un Athena Hippias için bir sunak yaptırdığı görülür. Atina Akropolisinde Athena'ya Hippias epithetiyle sunulan atlı figürler de oldukça yaygın bir adak eşyasıdır. Parthenon heykeltıraşlığında da at, birçok bezemede ve önemli eserlerde kullanımıyla dikkat çeker. Daha sonraki süreçte de at figürü ana tema olarak kullanılmıştır⁹³. Bezemelerin ortaya çıkış dönemlerine bakıldığında da Athena'nın atlarla birlikte betimlendiği bezemelerin ilk örneklerinde tanrıçanın atlı araba bezemelerinde daha sonra ise binicilikle ilişkilendirilmesi mantıklı görülmektedir. Bu anlamda dikkat çekici bir nokta, kültürün Hellen kültüründeki Bellerophon mitosunun çıkış noktası kabul edilen Korinth'te Athena'nın binicilikle, Atina'da ise atlı arabalarla daha çok betimleniyor olmasıdır⁹⁴. N. Yalouris'e göre Athena Hippias kültürü Kolonos-Attika'da da yer almakta olup Attika'ya Korinth'ten geçmiştir. Hem Attika hem de Korinth'teki vazo resimleri, sikkeler, küçük boyutlu adaklar, Athena ve Poseidon'u Bellerophon bağlantısına bir kanıt olarak yorumlanmaktadır. Özellikle Korinth sikkelerinde MÖ 7. yüzyıl ve MÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreği arasında dizginli Pegasus görülür. MÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra Pegasus yerini Athena'ya bırakmıştır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise Bellerophon ile ilgili betimler görülür. Özellikle Hadrianus Dönemi'nde Athena Chalinitis Xoanonu, sağ elinde dizginler, sol elinde kalkan ve miğferiyle sikkeler üzerinde görülmeye devam etmiştir⁹⁵. Buradaki en dikkat çekici unsur Hitit At Tanrısı Pirwa'nın da atlı betimlerinde atın dizginlerini tuttuğu tasvirler en yaygın ikonografisini oluşturmaktadır⁹⁶. Dolayısıyla at kültürünün oluşumunda ve önemsenmesinde atın ehlileştirilmesi her dönemde büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda dizginlerin mezar stellerinde de adak stellerinde de mutlaka benzer şekilde yer alması ve biniciler tarafından tutulması dikkat çekicidir.

Diğer yandan antik yazarların da Hippik kültürler hakkında bilgiler aktardığını görmekteyiz. Sophokles'e göre "*Hippias*" sıfatı, at yaratma ve at evcilleştirme anlamına gelmekle birlikte ilk olarak MÖ 5. yüzyılda Poseidon'a atfedilmektedir ve Atina'da Kolonos Hippias'da (Atina Dipylon Kapısı yakınlarında Atlar Tepesi) tapınım görmektedir. Buna karşın Pausanias'ın aynı alanı MS 180' deki ziyaretinde hem Poseidon Hippias hem de Athena Hippias adına sunakları gördüğünü bildirmektedir⁹⁷. Ayrıca Poseidon'un Thesellia ve Boeotia'da kabul gören, ilk atı (Σκῦριος) bir kayadan yaratan tanrı olmasıyla, Korinth ve Attika'da ise at terbiyecisi/yetiştiricisi epithetiyle iki farklı kültürel sahne sahip olduğu aktarmaktadır.

⁹² Yalouris 1950, 61.

⁹³ Hurwit 1999, 15.

⁹⁴ Yalouris 1950, 61.

⁹⁵ Yalouris 1950, 61

⁹⁶ Baltacıoğlu 2006, 131; Kırçıl 2017, 26, 56, 133.

⁹⁷ Soph. 11. 1600.

Özellikle Korinth'te Poseidon Damaios ve Athena Khalinitis olmak üzere iki farklı kültle tapım gördükleri bilinmektedir⁹⁸.

Athena Hippiia ve Athena Chalinitis hakkındaki daha detaylı bilgilerimizi Pausanias'ın tanımlarından elde ediyoruz. Pausanias, Tegea'da *Athena Hippiia* olarak bilinen bir betimden bahsetmektedir. Athena Tapınağı'nda yer alan bu heykelin daha sonra Athena Alea'ya dönüşmüş olduğunu düşünmektedir. Tegea'daki heykelinin isimleri arasında Hippiia (At Tanrıçası) epitheti de görülür. Aktarımına göre, “tanrılar ve devlerin savaşı gerçekleştiğinde, tanrıça savaş arabasını ve atlarını Enkelados'a karşı sürdü. Yine de bu tanrıça da Alea adını genel olarak Hellenlular ve Peloponessoslular arasında almaya başlamıştır. Athena'nın resminin bir tarafında Asklepios, diğer tarafında ise Hygeia (Sağlık), Pentelik mermerden Paroslu Skopas'ın eserleri duruyor. Tapınaktaki adaklar arasında en dikkate değer olanlar bunlar. [...] Tanrıça için sunağın Amythaon'un oğlu [efsanevi kahraman] Melampos tarafından yapıldığını söylüyorlar (Paus. I.8.47)”. Bu aktarım oldukça önemlidir ancak MÖ 4. yüzyıl tarihli Tegea'da bulunan Athena Alea Tapınağı'nın kült heykelinin ve kökeninin Hippiia olduğunu belirten Pausanias dışında bu görüşü savunan başka bir antik yazar görülmez. Ayrıca bu aktarımda önemli bir unsur, At Tanrıçasının Asklepios ve Hygeia ile birlikte verilmesidir. Benzer şekilde Korinth'deki Asklepios ve Hygeia Kutsal Alanı'nda yapılan çalışmalarda Athena Hippiia ve Athena Chalinitis için yapılan adak levhalarının benzerleri ele geçmiştir⁹⁹. Dolayısıyla kültürler arasında bir bağ olduğu sorgulanmaktadır. Bunun yanı sıra Hitit Tanrısı Pirwa'nın da Luvi-Hitit ikonografisinde sıklıkla sağlıkla ilişkilendirilen Kamrusepa'yla birlikte anılması¹⁰⁰ oldukça dikkat çekicidir.

Pausanias'ın Athena'yı at tanrıçası olarak gördüğü bir diğer bölge de Atina'daki ilk tepelerden birisi olan Atlar Tepesi'nde Oidipus'un Poseidon Hippios ve At Tanrıçası Athena'ya adalı altınlar yaptırdığını aktarır (Paus. I.30.4). Diğer yandan Akharnai (Attika) da At Tanrıçası Athena için bir altar (Paus. I.31.6) ve Olympia sınırlarında yer alan Altis (Zeus'un kutsal korusu) çevresindeki çok sayıda kutsal alan ve altınların bulunduğu alanda Zeus Sunağı üzerinde at arabası yarışı görülür ve bu sunağın etrafında Hera, Poseidon, Ares ve Athena at tanrı ve tanrıçaları olarak altınlara sahiptir (Paus. V.15.1-5). Pausanias'ın belki de Athena ve at kültürü için verdiği en detaylı açıklama, Korinth'te Medea'nın çocuklarının mezarlarının yakınında Athena Chalinitis Tapınağı yer aldığını aktarmasıdır. Burada Bellerophon'tes mitosuyla ilişkili olarak Athena'nın Xoanon bir heykeli yer alır ancak bu ahşap heykelin yüzü, elleri ve ayakları mermerden yapılmıştır (Paus. II.4.1). Son olarak Pausanias (II.4.2), Bellerophon'tes'in Korinth'ten Lykia'ya gittiğini belirtmektedir. Bu aktarım Akdeniz Bölgesi'nde yer alan antik bölgelerde karşımıza çıkan at kültürünün geç dönemlerde de olsa ortaya çıkmış olmasına öncülük ettiğini akla getirmektedir. Kıta Hellenistan'da ise Atina'da önceleri Poseidon'a ait olan at kültürünün daha sonra olasılıkla Korinth etkisiyle Athena'ya da verildiği düşünülmektedir.

Atlı/süvari betimlerine dair Helen kültüründeki bir diğer unsur da Kahramanlık Kültü'dür. Özellikle C. M. Antonaccio, MÖ 8. yüzyılda Homeros destanlarındaki kahramanların onurlandırılması ve Demir Çağı'yla Erken Arkaik Dönem'le birlikte özellikle MÖ 8. yüzyılda Sparta'da yaygın görülen halkın atalarına saygılarını göstermek için onları onurlandırmalarıdır¹⁰¹. MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda Sparta'nın yanı sıra Korinth ve Amyklai'de de atlı figürlerin yer aldığı adak levhaları görülür. G.

⁹⁸ Jebb 1899, 715.

⁹⁹ Waele 1933, 445.

¹⁰⁰ Melchert 2003, 231.

¹⁰¹ Antonaccio 1994, 389-410.

Salapata, Amyklai'de Agamemnon için bir kahramanlık kültünü olduğunu belirtmekte ve kahramanlık kültürüne dair en önemli belirtecin yılan olduğunu vurgulamaktadır¹⁰². Yılanların kahramanlık kültürüyle olan ilişkisi Korinth pişmiş toprak ve taş stel örneklerinde de görülmektedir. D. M. Robinson tarafından değerlendirilen pişmiş toprak örneklerde, genellikle Athena tarafından kullanıldığı bilinen Korinth Miğferi altında kıvrımlı bir yılanın yer aldığı görülmektedir¹⁰³. Korinth'te söz konusu örnekten çok sayıda ele geçmiştir. Yılanlı miğferlerin yer aldığı adak levhaları ve stelleri kahramanlar/savaşçılarla ilişkilendirilmektedir. Yılanın üzerinde bulunduğu steller ise öncelikli olarak ölü kültürüyle özdeşleşir ve Arkaik Dönem Sparta kabartmalarında kahramanlar için yapılan festivallerin bir temsili olarak yorumlanmaktadır. Yılanın tek bir figür olarak stellerin üzerinde yorumu ise Pausanias'ın (I.24.7; I.36.1; IV.14.7) da aktardığı gibi kahramanların vücut bulması şeklinde yorumlanır. D. M. Robinson özellikle adak stelleri üzerinde yer alan, miğferler, zırhlar, uzanan figürler, atlı ve binici figürlerin tamamı yer altı tanrı/tanrıçalarıyla ilişkilendirmiş veya bazı kahramanlara ait adak eşyaları olarak yorumlamıştır¹⁰⁴. Bu durum, mezar stellerinde görülen atlı figürlerin yanı sıra yılanların, askeri giysi ve eşyaların varlığının adak levhalarında olduğu gibi mezar stellerinde de kahramanlık ikonografisiyle ilişkilendirildiğini akla getirmektedir.

Anadolu'da atlı/süvarilerle ilgili kültürler arasında en erken ve en çok kabul gören kanılardan biri de Thrakialı Kahraman binici kültürüdür. Thrakia Atlı Kahramanı motifi özellikle Thrakia ve Moesia Bölgeleri'nde MÖ 2. yüzyıldan MS 3. yüzyıla kadar kutsal alanlarda aralıksız görülmektedir. *Thrak Atlısı*, *Thrakialı Kahraman* ve *Atlı Kahramanlar* olarak adlandırılan kült, Thrakia ve yakın çevresi dışında, Karadeniz ve tüm Balkan Yarımadası, Batı Anadolu, Makedonya, İskitya, Slav Bölgesi'nde özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde etkili olmuştur. Thrak Atlı Kahraman kültürüne ait birçok taş veya terracotta eser ele geçmiştir. Özellikle steller belirli formlara sahiptir ve bu yönüyle de belirli bir tipoloji oluşturmaktadır¹⁰⁵. Ancak Thrak atlıları konusundaki en büyük problem, aynı betimlere sahip olan adak stelleri ile mezar stellerinin ancak yazıtlar sayesinde ayrılabilmesidir. Buna karşın Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen mezar stellerindeki betimin Thrak Atlı Kahramanı olup olmadığı kesinlik kazanmamıştır. Tüm kutsal alanlar genellikle tepe gibi yüksek yerlere, dağlara ve yamaçlara kurulmuştur. Ayrıca kaynak suyuna veya bir nehre de yakın konumdadır. Ayrıca Trakya Kahramanı'nın ölümden sonraki yaşam ve kithonik doğasıyla bağlantılı olması nedeniyle Kahramanlaştırılmış Ölü kültürü olarak da yorumlanmaktadır¹⁰⁶. Bu kapsamda Thrakia ve çevresindeki *Kahramanlaştırılmış Ölü* kültürünün kökeni, Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nden çok daha önce, MÖ 8. yüzyıla, hatta daha erken dönemlerde görülür. En yaygın betimi ise MÖ 5. yüzyıldadır ve Makedonya'dan Anadolu'ya tüm metal eserlerde dahi görülür¹⁰⁷. Buna karşın bezeme tipinin adak

¹⁰² Salapata 1997, 256-257.

¹⁰³ Robinson 1906, 171-173. Nr. 24.

¹⁰⁴ Robinson 1906, 173.

¹⁰⁵ Sakellariou 2015, 12. (Thrakialı Kahraman kültürüne dair mermer ve taş kabartmalı levhalar, mermer veya bronz heykeller ve heykelcikler ele geçmiştir. Kabartmalarda görülen standart stel tipi, 30-40 cm genişliğe, 20-30 cm yüksekliğe sahip olan enine dörtgen formdur. Steli bir çerçeve çevreler ve üst kısmı kemerlidir. Bezeme alanında, at üzerinde bir süvari/binici, genellikle sağa yönelmiştir ve nadiren sola dönüktür, khiton ve khlamys giyimlidirler. At figürleri şahlanmış, yürürken veya durağan şekillerde verilebilmektedir. A Tipi: atlı figür, yürüyen veya duran bir atın üzerindedir, önünde bir kadın durur yılanın sarılı olduğu bir ağaç ve bir altar yer alır. B Tipi: Atlı şahlanmış bir atın üzerindedir. Atlı atla beraber bir domuza saldırır ve bezemede genellikle bir köpek onlara eşlik eder. C Tipi: Burada atlı bir avcıya dönüşür ve bir geyik kovalar. Birçok varyasyonu bulunmaktadır ve birçok araştırmacı bu tipi B tipinin alt grubu olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunur.)

¹⁰⁶ Sakellariou 2015, 13-14.

¹⁰⁷ Whitley 1994, 213.

ve mezar stellerinde MÖ 2. yüzyıl sonrasında artması taş kullanımının bölgede bu evrede yoğunlaşmış olmasıyla ilişkilendirilmektedir¹⁰⁸. Konu hakkında oldukça yoğun araştırmalar yapan A. Sakellariou'ya göre Trakya Kahramanı'nın doğasındaki en önemli unsur, ölümlüler ve ölümsüzler dünyası, yaşam ve ölümün özü arasında gidip geliyor olmasıdır. Apollon ve Dionysos-Sabazios'un özelliklerini taşımakta hem güneşle hem yeraltıyla ilişkilendirilmektedir. Diğer yandan halkın yeraltı dünyasının zorluklarını aşan ve ölümsüzlerin dünyasına erişim sağlayan ölümlü bir kahramana ihtiyaç duymuş olabilecekleri düşünülmektedir¹⁰⁹.

Mezar stelleriyle birebir benzerlik gösteren bir diğer buluntu grubu Ephesos¹¹⁰ ve Neonteikhos'dan¹¹¹ ele geçen atlıların yer aldığı terracotta adak levhalarıdır. Ephesos örneklerinde, enine dörtgen formlu levhanın üzerinde khlamys giyimli bir erkek, atın üzerinde oturmakta, arkasındaki yılanlı ağaca doğru sağ elindeki phialeyi uzatmakta ve olasılıkla yılanı bir sunu yapmakta, diğer eliyle de atın dizginlerini tutmaktadır. Sağa yönelmiş olan atın hemen önünde, levhanın sağında dairesel formlu ateşli bir sunak yer almakta ve sahneyi iki zeytin ağacı sınırlamaktadır. Aiolis Bölgesi'ndeki Neonteikhos örneklerinde ise enine dörtgen formlu levhalar üzerinde, sağa ve sola yönelen, khlamys giyimli atlı figürler yer alır, bir elleriyle dizginleri tutmaktadırlar. Ephesos örneklerinden farklı olarak bezeme alanını Ion sütunları ve anteler sınırlamakta ayrıca herhangi bir altar görülmemektedir. Mezar stelleriyle oldukça benzer ikonografiye sahip Ephesos terracotta örnekleri Yamaç Evler I ve II alanlarında Hellenistik Peristyl olarak adlandırılan mekânda bir niş içerisinde insitu olarak ele geçmiştir. Bu nedenle atlı figürlerin ev kültüründe önemsendiği ve ev halkını kötülöklere karşı koruyan bir tanrı olarak onurlandırıldığı düşünülmektedir¹¹².

Son olarak Anadolu atlı/süvari betimleri ve kültleri konusunda Pisidia, Phrygia, Lydia, Lykonian ve Karia Bölgeleri'nde görölen tanrı ve tanrıçalar bulunur. Kökenleri MÖ 1. yüzyıla dayanan ve genel olarak MS 2. yüzyılla MS 4. yüzyıl aralığında yoğun olarak görölen kültlerdir. Bu dönemde Anadolu tanrılarıyla etkileşimden ziyade atlı tanrılar bölgelerde kendi yerel özelliklerine sahip olmuştur. İkonografik açıdan Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki atlı tanrıların kökeni Hellen Sanatı içinde önemli bir yere sahip kahraman kültüne dayanmaktadır. Atlı tanrılar sol elleriyle dizgin tutarak sağ ellerinde atribütlerini taşırlar. Mantoları genellikle arkaya doğru uçuşmaktadır. Genç ve sakalsız işlenmişlerdir. Adak stellerinde, sunak kabartmalarında ve heykellerde görölen sunaklar genellikle üst ve alt kısımları profillendirilmiş dörtgen sunaklardır ve az sayıda yuvarlak form görülür. Ayrıca yerel özellikler açısından değışmekle birlikte genellikle labrys, ışın tacı, lobut, kargı, phiale gibi atribütler taşımaktadırlar. Söz konusu tanrı ve tanrıçalar yoğunluk sırasına göre; Kakasbos/Herakles, Sozon, Apollon Lairbenos, Apollon Alsenos, Apollon Bozenos, Apollon Tarsios, Apollon Kisaloudenos, Meter Tarsene'yle birlikte betimlenen Theos Karios, Meni Hosios kai Dikaios, nadiren Poseidon ve Hades, Theoi Athanatoi, Theos Alandros, Theos Akhaios, Zeus Trouosou, Zeus Panamaros ve son olarak Hekate sıralanabilmektedir. Tüm kültler mutlaka başka kültlerle aynı alanda görölmekte, kötölüğü kovma, kutsal adalet ve kır yaşamıyla ilişkili bir ikonografiye sahiptir¹¹³.

¹⁰⁸ Sakellariou 2015, 15.

¹⁰⁹ Sakellariou 2015, 70-71.

¹¹⁰ Lang-Auinger 2003, 229-232, Pl. 159-160, Pl. 162-163; Rathmayr 2010, 688-696; Rathmayr 2019, 243-244.

¹¹¹ Dereboylu 2015, 62-65.

¹¹² Rathmayr 2018, 130-132.

¹¹³ Delemen 1999, 100-109.

Dolayısıyla Hitit panteonundan başlayarak Geç Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar varlığı takip edilebilen atlı kültleri hem adak stellerinde hem de mezar stellerinde benzer ikonografik unsurlara sahiptir. Atın dizginlenmesi ve açık hava sunaklarının varlığı, dinsel kültler açısından olduğu kadar Kahramanlık Kültleri'nde veya koruyuculuk işlevinde kullanılan örneklerde en önemli ortak özelliği oluşturur. Bu kapsamda Efes Müzesi mezar stellerinde de atlı figürlerin kullanımı Kahramanlık Kültü'yle ilişkilendirilmekte olup kentte aynı zamanda atlı figürlerin koruyuculuğuna dair bir inanışın varlığı da Yamaç Evler sektöründe ele geçen pişmiş toprak levhalarla birlikte kanıtlanabilmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Çalışma kapsamında ele alınan, Efes Müzesi'nde korunan on iki mezar stelinde, stel tipleri açısından üç ana form ve dört farklı stel tipolojisi saptanmıştır. Bu kapsamda Efes Müzesi atlı stellerinde en yaygın stel tipinin enine dörtgen formlu, *düz tepeli naiskoslu steller* olduğu tespit edilmiştir. Figür tipleri açısından ele alınan örneklerin on birinde atın üzerinde oturan binici figürleri yer almakta ve bir örnekte ayakta mızrak-kalkanla betimlenen bir figür görülmektedir. At üstünde verilen figürlerde ayrıca dört farklı alt tip de saptanmış olup bunlar arasında en yoğun grubu, *bezeme alanlarında sağa doğru hareket eden figürler* oluşturmaktadır. Figürler, enine dörtgen formlu bezeme alanlarının büyük bir kısmını dolduracak boyutlarda işlenmiştir. Atlar ve figürler gerçekçi boyutlarını genellikle kaybetmemiş, ana figürler olarak ağaç, yılan, sunak veya seyis gibi yardımcı öğelerden daha büyük işlenmiştir. Diğer yandan khlamys giyimli atlı figürler ellerinde mızrak veya phiale taşımakta, ağaca dolanan bir yılanı doğru sunu yapmaktadır. Tüm figürlerin sunağa doğru yönelmesi ve figürlerin bir elleriyle atın dizginlerini tutması, diğer ellerinde sunu kabı taşımaları, sahnelerin kültle olan ilişkisini akla getirmektedir. İkonografi başlığı altında detaylı olarak açıklanan, özellikle Hitit Tanrısı Pirwa'dan Athena Hippiia, Thrakia Kahramanlık Kültü ve Kakasbos/Herakles kültüne kadar tüm atlı kültlerde, tanrı/tanrıçaların atların dizginlerini tutması ve atın üzerinde betimlenmeleri ayrıca genellikle anakronik bir anlayışla açık hava sunaklarında tapınım görmeleri diğer yandan Ephesos'tan ele geçen terracotta adak levhalarından da anlaşıldığı üzere atlı Kahramanlık Kültü'nün Hellenistik Dönem'den itibaren kentteki varlığı Efes Müzesi mezar stellerinde görülen atlı figürlerin kültsel ikonografisini oluşturur.

Söz konusu atlı figürlerin kullanımı her ne kadar MÖ 3. binyılın ortalarından itibaren görülse de Anadolu mezar stellerindeki betimleri özellikle MÖ 6. yüzyılın ortalarına tarihlenen¹¹⁴ Bursa Arkeoloji Müzesi'nde en erken örneği korunan katlı mezar stelinde olduğu gibi Hellen-Pers sanatıyla birlikte görülmeye başlanmıştır. Bu formdaki stellerde genellikle ölü yemeği, av ve savaş sahneleri birlikte işlenmiştir ve söz konusu sahnelerin steller üzerinde, Perslerin MÖ 546 yılındaki Anadolu işgalinden sonra özellikle satraplık merkezlerinde yoğunlaştığı görülmektedir¹¹⁵. Dolayısıyla atlı figürlerin hem kültsel açıdan hem de asker/süvari konumlarıyla toplumdaki önemlerinin ortak bir tipolojiye sahip olduğunu, Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemleri'nde görülen tipolojinin de bu kökeni paylaştığını hem tipoloji hem de ikonografi açısından söylemek mümkündür. Efes Müzesi'nde korunan ve çalışma kapsamında değerlendirilen örnekler Smyrna, Pergamon, Metropolis, Thyreia, Magnesia ve Miletopolis merkezlerinden ele geçen benzer örneklerle kıyaslanmış ve bu doğrultuda atlı figürlerin yer aldığı Efes Müzesi

¹¹⁴ Polat 1998, 14-15. (Hellen-Pers sanatına dair diğer stel örnekleri için bkz: Pfuhl – Möbius 1979, Taf. 1, Taf. 2; Polat 1998, Lev.2, ST 3-4, Lev. 4 ST 6-7, Lev. XI, Dereköy Steli.)

¹¹⁵ Polat 1998, 313.

örneklerinin MÖ 2. yüzyılın ortalarından MS 2. yüzyılın başlarına kadar geniş bir tarih aralığına sahip oldukları tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Agard 1938

W. Agard, "Notes on the Siphnian Treasury Frieze", *AJA* 42/2, 1938, 237-244.

Akurgal 2014

E. Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, Ankara, 2014.

Anderson 1961

J. K. Anderson, *Ancient Greek Horsemanship*, USA, 1961.

Antonaccio 1994

C. M. Antonaccio, *An Archaeology of Ancestors: Tomb Cult and Hero Cult in Early Greece*, Lanham, 1994.

Arınç 2015

U. Arınç, *Hellenistik Dönem Mezar Stellerindeki Hermes ve Herakles Hermeleri*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2015.

Atalay – Türkoğlu 1978

E. Atalay – S. Türkoğlu, *Efes*, Bornova, 1978.

Atalay 1973

E. Atalay, "Ein Spathellenistisches Grabrelief aus Ephesos", *Jdl* 88, AA. Berlin, 1973, 231-243.

Atalay 1986

E. Atalay, "Doğu Grek Hellenistik Mezar Stellerinde Çocuk ve Hizmetçi Figürleri", *X. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 22 – 26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara, 1986, 285-92.

Atalay 1988

E. Atalay, *Hellenistik Çağ'da Ephesos Mezar Stelleri Atölyeleri*, İstanbul, 1988.

Aybek 2004

S. Aybek, *Metropolis (İonia), Hellenistik ve Roma Devri Heykeltıraşlık Eserleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004.

Aybek 2009

S. Aybek, *Metropolis'te Hellenistik ve Roma Dönemi Heykeltıraşlığı*, İstanbul, 2009.

Aybek v.d. 2009

S. Aybek – M. Tuna – M. Atıcı, *İzmir Tarih ve Sanat Müzesi Heykel Kataloğu: Orijinaller, Roma Kopyaları, Portreler ve Kabartmalar*, Ankara, 2009.

Aytüre 2017

S. Aytüre, "Hellenistik Dönem'de Panionion/İonia Birliği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27, 2017, 337-348.

Baltacıoğlu 2006

H. Baltacıoğlu, "Güneş Kursları, Alaca Höyük ve Arinna", *Hayat Erkanal'a Armağan Kültürlerin Yansıması*, Ed. B. Avunç, İstanbul, 2006, 129-137.

Beckman 1983

G. M. Beckman, *Hittite Birth Rituals*, Wiesbaden, 1983.

Beckman 1999

- G.M. Beckman, "The Goddess Pirinkir and Her Ritual from Hattuša (CTH 644)", *Ktema* 24, 1999, 25-39.
- Bieber 1955
- M. Bieber, *The Sculpture of the Hellenistic Age*, New York, 1955.
- Boardmann 2003
- J. Boardmann, *Siyah Figürlü Atina Vazoları*, Çev. G. Ergin, İstanbul, 2003.
- Börker-Klähn 1995
- J. Börker-Klähn, "Auf der Suche nach Nekropolē: Hattusa", *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* XXXV, 1995, 69-92.
- Braaden 1974
- D. W. Bradeen, "Inscriptions: The Funerary Monuments", *The Athenian Agora* 17, 1974, iii – 240.
- Burrell 2004
- B. Burrell, *Neokoroi: Greek Cities and Roman Emperors*, Leiden, 2004.
- Camp 1998
- J. M. Camp, *Horses and Horsemanship in the Athenian Agora*, Atina, 1998.
- Childs 2018
- W. A. P. Childs, *Greek Art and Aesthetics in the Fourth Century B.C.*, Princeton, 2018.
- Daddi 2005
- P. Daddi, *Pirwa*, RIA 10, 2005, 573-575.
- Delemen 1999
- İ. Delemen, *Anadolu'da Atlı Tanrılar Lykia, Pisidia, Lykaonia, Isauria, Phrygia, Lydia ve Karia Bölgelerinde Taş Eserler Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999
- Dereboylu-Poulain 2015
- E. Dereboylu-Poulain, "Les reliefs au cavalier de Neon Teichos (Éolide)", *Archaiologia: Figurines de terre cuite en Méditerranée grecque et romaine 2 Iconographie et contextes*, Ed. A. Muller – E. Lafli, Villeneuve d'Ascq, 2015, 61-65.
- Dimitrova 2002
- N. Dimitrova, "Inscriptions and Iconography in the Monuments of the Thracian Rider", *Hesperia*, Vol.71, No. 2, 2002, 209 – 229.
- Durugönül 2015
- S. Durugönül, *Manisa Müzesi Heykeltıraşlık Eserleri*, İstanbul, 2015.
- Eadie 1967
- J. W. Eadie, "The Development of Roman Mailed Cavalry", *JRS*, Vol. 57, No. 1/2, 1967, 161 - 173.
- Erdemgil 1988
- S. Erdemgil, *Efes*, İstanbul, 1988.
- Errington 2017
- M. R. Errington, *Hellenistik Dünya Tarihi MÖ 323 – 30*, Çev. G. Günata, İstanbul, 2017.
- Georges 1994

- P. Georges, *Barbarian Asia and the Greek Experience: From the Archaic Period to the Age of Xenophon*, Londra, 1994.
- Grosmann 2013
- J. B. Grosmann, "Funerary Sculpture", *The Athenian Agora* 35, 2013, ii -246.
- Hass 1994
- V. Haas, *Geschichte der Hethitischen Religion*, Leiden, 1994.
- Hanfmann 1948
- G. M. A. Hanfmann, "Archaeology in Homeric Asia Minor", *AJA* 52, 1948, 135-155.
- Hanfmaan 1958
- G. M. A. Hanfmaan, "Lydiaka", *HSCPh* 63, 1958, 65-88.
- Herodotos
- Herodotos, *Herodot Tarihi*, Çev. M. Ökmen, İstanbul, 2012.
- Hurwit 1999
- J. M. Hurwit, *The Athenian Acropolis: History, Mythology, and Archaeology from the Neolithic Era to the Present*, Cambridge, 1999.
- Hurwit 2007
- J. M. Hurwit, "The Problem with Dexileos: Heroic and Other Nudities in Greek Art", *AJA* 111/1, 2007, 35-60.
- Imparati 1977
- F. Imparati, "Le Istituzioni Culturali dei Na4h ekur e il Potere Centrale Itita", *SMEA* 18, 1977, 19-63.
- İplik iođlu 2007
- B. İplik ioğlu, *Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul, 2007.
- Jebb 1899
- R. C. Jebb, *Sophocles: The Plays and Fragments, with Critical Notes, Commentary, and Translation in English Prose. Part II: The Oedipus Coloneus*, Cambridge, 1899.
- Johansen 1951
- K. J. Johansen, *The Attic Grave-Reliefs of the Classical Period: An Essay in Interpretation*, Kopenhag, 1951.
- Karlsson 2014
- S. Karlsson, *Emotions Carved In Stone? The Social Handling Of Death As Expressed On Hellenistic Grave Stelai From Smyrna & Kyzikos*, Gothenbur, 2014.
- Kırçıl 2017
- N. Z. Kırçıl, *Hititler'de Tanrı Pirwa ve K lt *, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2017.
- Knibbe – Merkelbach 1976
- D. Knibbe – R. Merkelbach, "Grabepigramm aus Ephesos", *ZPE* 21, 1976, 191-192.
- Konaç 2007
- V. Konaç, *Anadolu'da Pers Dönemi Süvari Betimlemeleri (Arkaik Dönem)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007.
- Külzer 2011

- A. Külzer, "Bizans Dönemi Ephesos'u: Tarihine Bir Genel Bakış", *Bizans Dönemi'nde Ephesos*, Ed. D. Daim – S. Ladstätter, İstanbul, 2011, 29-46.
- Ladstätter – Pülz 2007
- S. Ladstätter – A. Pülz, "Ephesus in the Late Roman and Early Byzantine Period: Changes in its Urban Character from the Third to the Seventh Century AD", *The Transition to Late Antiquity*, Ed. A. G. Poulter, İstanbul, 2007, 391-433.
- Ladstatter 2011
- S. Ladstatter, "Bizans Dönemi'nde Ephesos – Büyük Bir Antik Kentin Tarihinde Son Sayfa", *Bizans Dönemi'nde Ephesos*, Ed. D. Daim – S. Ladstätter, İstanbul, 2011, 2-38.
- Ladstaetter v.d. 2016
- S. Ladstaetter – M. Büyükkolancı – C. Topal – Z. Aktüre, *Ephesus, UNESCO World Heritage in Turkey*, Ed. N. Ertürk - Ö. Karakul, Ankara, 2016, 412-443.
- Lang-Auinger 2003
- C. Lang-Auinger, "Terrakotten", *Hanghaus I in Ephesos: Funde und Ausstattung*, FiE 8.4., Ed. C. Lang-Auinger, Vienna. 2003, 299-352.
- Lawrence 1927
- A. W. Lawrence, *Later Greek Sculpture and Its Influence on East and West*, New York, 1927
- Lendering 2009
- J. Lendering, *Büyük İskender*, Çev. B. Sengir, İstanbul, 2009.
- Lysias
- Lysias, *Speeches*, Çev. W. R. M. Lamb, London, 1930.
- Malten 1914
- L. Malten, "Das Pferd im Totenglauben", *Jdl* 29, 1914, 179-255.
- Markman 1969
- S. D. Markman, *The Horse in Greek Art*, New York, 1969.
- Melchert 2003
- H. C. Melchert, *The Luwians*, HdO, Vol. 68. Leiden – Boston: 2003.
- Meriç 1988
- R. Meriç, "Überblick zur Historischen Geographie des Küçük Menderes (Kaystros) Tales", *Ege Coğrafya Dergisi* 4-1, 1988, 202-213.
- Meriç 1993
- R. Meriç, "Neue Ostgriechische Grabreliefs aus Ionien und Lydien. Mit Einem Historisch – Topographischen Exkurs", *Öjh* 62, 1993, 57-75.
- Moore 1985
- M. B. Moore, "The West Frieze of the Siphnian Treasury: a new Reconstruction", *BCH* 109-1, 1985, 131-156.
- Mylonas 1948
- G. E. Mylonas, "Homeric and Mycenaean Burial Customs", *AJA* 52/1, 1948, 56 – 81.
- Otten 1952-1953
- H. Otten "Pirva - der Gott auf dem Pferde", *JKIF* 2, 1952-1953, 62-73.
- Özgüç 1953

N. Özgüç, "Kültepe'de 1950 Yılında T. T. K. Adına Yapılan Kazıda Bulunan Mühür ve Mühür Baskıları Hakkında Ön-Rapor", *Belleten* 17/65, 1953, 119-122.

Pausanias

Pausanias, *Pausaniae Graeciae Description*, Çev. M. Helena, Leipzig, 2010.

Petrosyan 2002

A. Petrosyan, *Indo-European and Ancient Near Eastern Sources of Armenian Epic* - JIES 42, Washington, 2002.

Pfanner 1989

M. Pfanner, "Über das Herstellen von Portrats. Ein Beitrag zu Rationalisierungsmassnahmen und Produktionmechanismen von Massenware im späten Hellenismus und in der Römischen Kaiserzeit", *Jdl* 104, 1989, 157 – 257.

Pfuhl – Möbius 1977

E. Pfuhl – H. Möbius, *Die Ostgriechischen Grabreliefs, Text und Tafel Band I*, Mainz am Rhein, 1977.

Pfuhl – Möbius 1979

E. Pfuhl – H. Möbius, *Die Ostgriechischen Grabreliefs, Text und Tafel Band II*, Mainz am Rhein, 1979.

Platon

Platon, *Devlet*, Çev. C. Saraçoğlu – V. Atayman, İstanbul, 2011.

Polat 1998

G. Polat, *Anadolu Akhaemenid Dönemi Plastik Eserleri*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1998.

Popko 1995

M. Popko, *Religions of Asia Minor*, Warsaw, 1995.

Pritchard 2018

D. M. Pritchard, "The Horsemen of Classical Athens. Some Considerations on Their Recruitment and Social Background", *Athenaeum* 106/2, 2018, 439 – 453.

Ramsay 1901

R. W. Ramsay, "Ephesus", *The Biblical World*, Vol. 17, No. 3, 1901, 167-177.

Rathmayr 2010

E. Rathmayr, *Auswertung. Das Hanghaus 2 in Ephesos: Die Wohneinheiten I und 2: Baubefund, Ausstattung, Funde*, FiE. 8.8., Ed. F. Krinzinger, ÖAW: 2010, 688-696.

Rathmayr 2018

E. Rathmayr, "Sculptural Programs of Specific Dwelling Units of terrace House I and 1 in Ephesus", *Sculpture in Roman Asia: Proceedings of the Conference in Selçuk 2013*, Ed. M. Aurenhammer, Vienna, 2018, 129-146

Rathmayr 2019

E. Rathmayr, "The Meaning and Use of Terracotta Figurines in the Terrace Houses in Ephesus", *Religion in Ephesos Reconsidered: Archaeology of Spaces, structures and Objects*, Ed. D. Schowalter – J. S. Friesen – S. Ladstatter – C. Thomas, Leiden-Boston, 2019, 230-252.

Richter 1915

- G. M. A. Richter, "Two Colossal Athenian Geometric or "Dipylon" Vases in the Metropolitan Museum of Art", *AJA* 19/4, 1915, 385-397.
- Robinson 1906
- D. M. Robinson, "Terra-Cottas from Corinth", *AJA* 10/2, 1906, 159-173.
- Rutherford 2020
- I. Rutherford, "Hittite Texts and Greek Religion Contact, Interaction, and Comparison", Oxford, 2020.
- Sakellariou 2015
- A. Sakellariou, *The Cult of Thracian Hero. A Religious Syncretism Study with Deities and Heroes in the Western Black Sea Region. International Hellenic University, School of Humanities, Master of Arts in Black Sea Cultural Studies, Selanik, 2015.*
- Salapata 1997
- G. Salapata, "Hero Warriors From Corinth and Lakonia", *Hesperia*, Vol. 66, No. 2, 1997, 245 – 260.
- Saraçoğlu 2000
- A. Saraçoğlu, "Kyzikos'dan Figürlü Mezar Kabartmaları", *Olba* III, 2000, 181–197.
- Scherrer 2000
- P. Scherrer, *Ephesus. The New Guide*, İstanbul, 2000.
- Schmidt 1991
- S. Schmidt, *Hellenistische Grabreliefs. Typologische und Chronologische Beobachtungen*, Wien, 1991.
- Schmitt 2013
- R. Schmitt, "Astarte, Mistress of Horses, Lady of the Chariot: The Warrior Aspect of Astarte", *Die Welt des Orients*. Bd. 43. H. 2. 2013, 213-225.
- Scholl – Pirson 2015
- A. Scholl – F. Pirson, *Pergamon – Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent / A Hellenistic Capital in Anatolia*, İstanbul, 2015.
- Sevin 2014
- V. Sevin, *Yeni Assur Sanatı II: Assur Resim Sanatı*, Ankara, 2014.
- Sevin 2016
- V. Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Ankara, 2016.
- Sidnell 2006
- P. Sidnell, *Warhorse: Cavalry in Ancient Warfare*, Cornwall, 2006.
- Sonkaya 2019
- K. A. Sonkaya, *Lydia Bölgesi Hellenistik Dönem Mezar Stelleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019.
- Sophokles
- Sophokles, *The Oedipus at Colonus of Sophocles*, Çev. Sir R. Jebb Cambridge, 1899.
- Starke 1985
- F. Starke, *Die keilschrift-luwischen Texte in Umschrift*, StBoT 30, Wiesbaden, 1985.
- Şahin 2000
- M. Şahin, *Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları*, Ankara, 2000.

Taracha 2005

P. Taracha "Pirengir", *RIA* 10, 2005, 570-571.

Taracha 2009

P. Taracha, *Religions of Second Millennium Anatolia*, DBH 27, Wiesbaden, 2009.

Tekin 2008

O. Tekin, *Eski Hellen ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul, 2008.

Türkoğlu 1995

S. Türkoğlu, *The Story of Ephesus*, İstanbul, 1995.

Ünal 2013

A. Ünal, "Eski Anadolu'da At, Hititçe Kikkuli At Eğitimi Metinleri ve "Tavlaya Çekmek"le İlgili Teknik Bir Ayrıntı", *Çorum Bilim, Kültür, Sanat, Tarih ve Turizm Dergisi* 14, 2013, 42-68.

Waele 1933

F. J. Waele, "The Sanctuary of Asklepios and Hygieia at Corinth", *AJA* 37/3. 1933, 417-451.

Watrous 1982

L. V. Watrous, "The Sculptural Program of the Siphnian Treasury at Delphi", *AJA* 86/2, 1982, 159-172.

Whitley 1994

J. Whitley, "The Monuments That Stood before Marathon: Tomb Cult and Hero Cult in Archaic Attica", *AJA* 98/2, 1994, 213-230.

Yalouris 1950

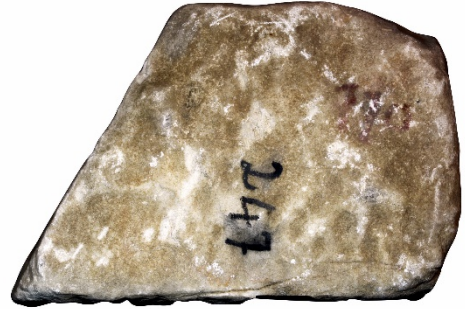
N. Yalouris, "Athena als Herrin der Pferde", *Museum Helveticum* 7/1, 1950, 19-64.

Zanker 1993

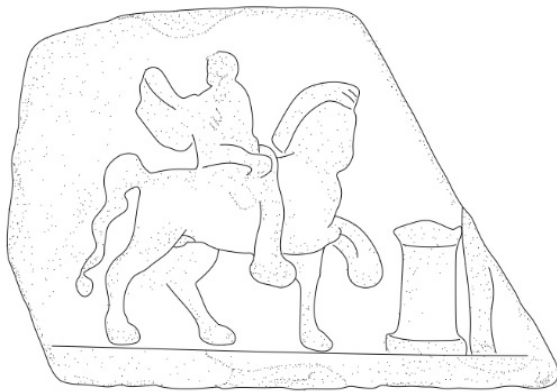
P. Zanker, "The Hellenistic Grave Stelai From Smyrna: Identity and Self-Image in the Polis, *Images and Ideologies: Self-Definition in the Hellenistic World*, Ed. A. W. Bulloch, Berkeley, 1993, 212-230.

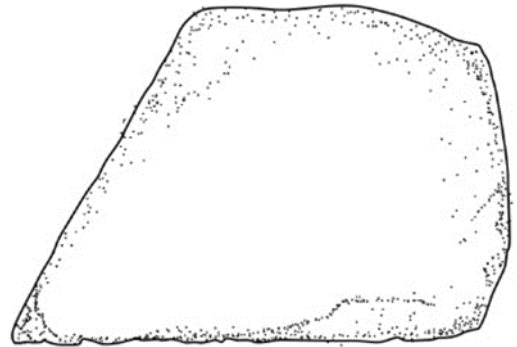
0 50cm

0 50cm

0 50cm

0 50cm

Fig.1. K.1 no.lu mezar steli

Fig. 2. K.2 no.lu mezar steli

0 30cm

0 30cm

0 30cm

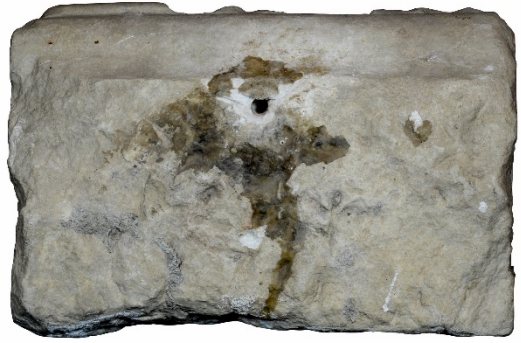

0 30cm

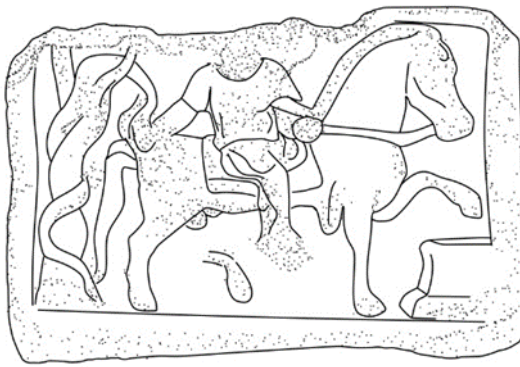
Fig. 3. K.3 no.lu mezar steli

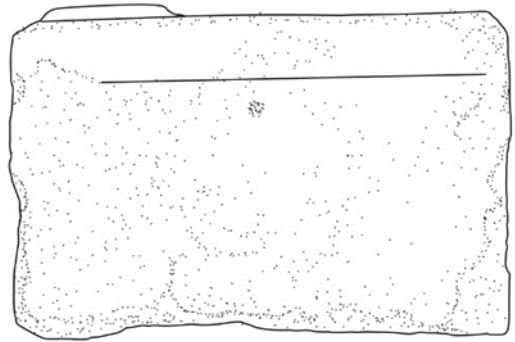
0 30cm

0 30cm

0 30cm

0 30cm

Fig. 4. K.4 no.lu mezar steli

Fig. 5. K.5 no.lu mezar steli

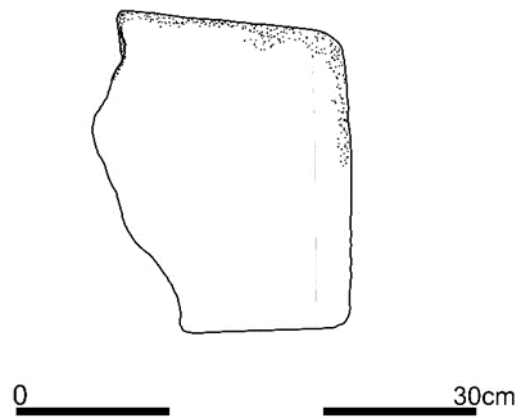
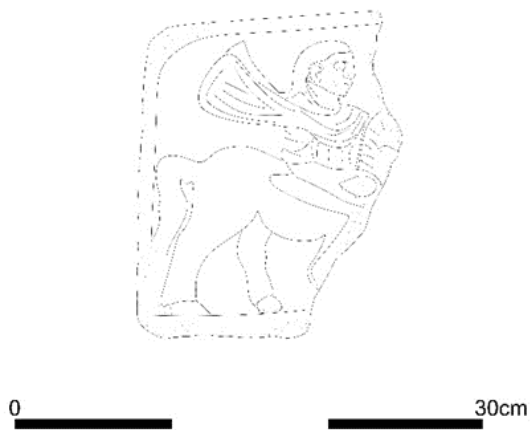

Fig. 6. K.6 no.lu mezar steli

Fig. 7. K.7 no.lu mezar steli

Fig. 8. K.8 no.lu mezar steli

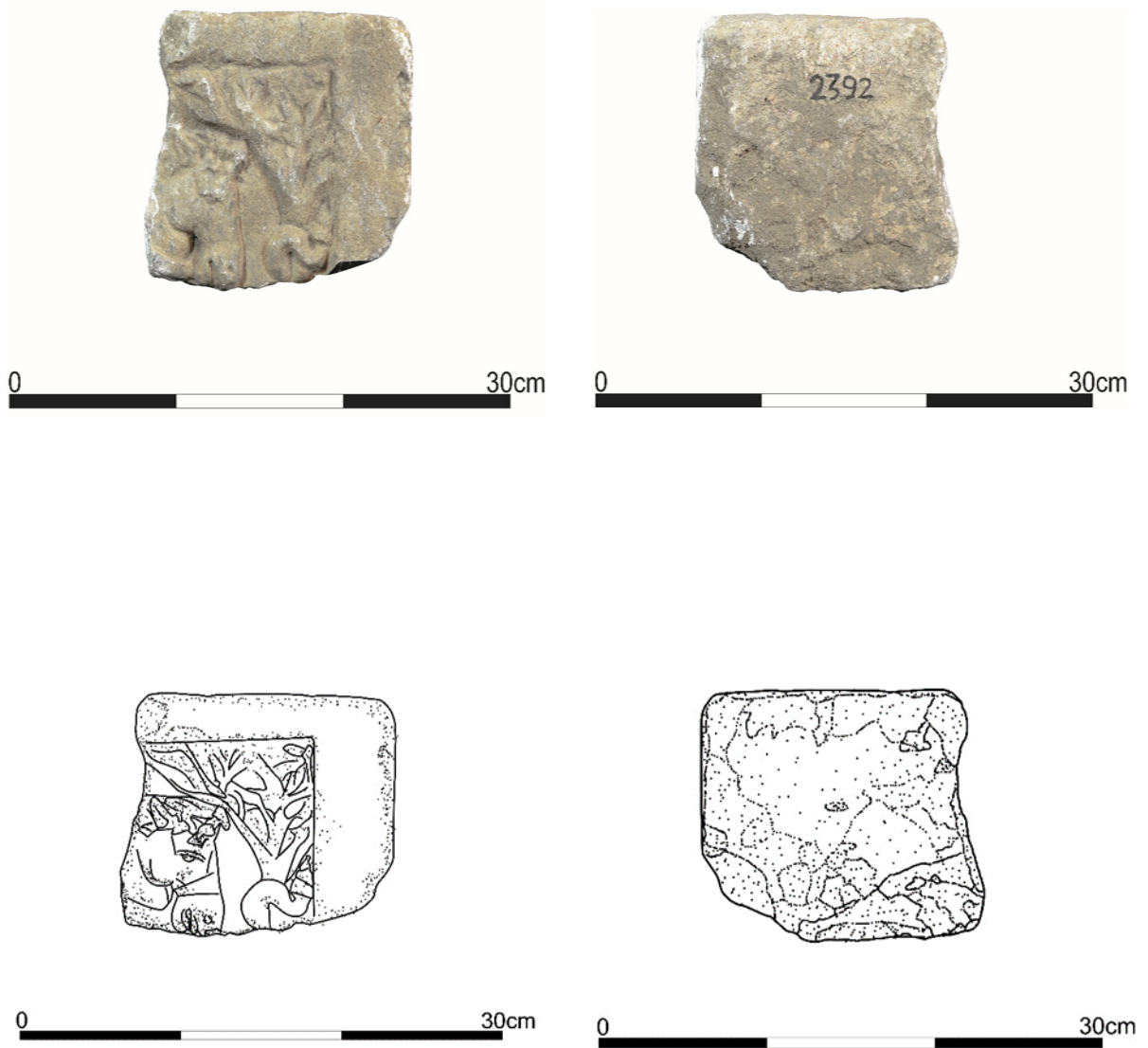

Fig. 9. K.9 no.lu mezar steli

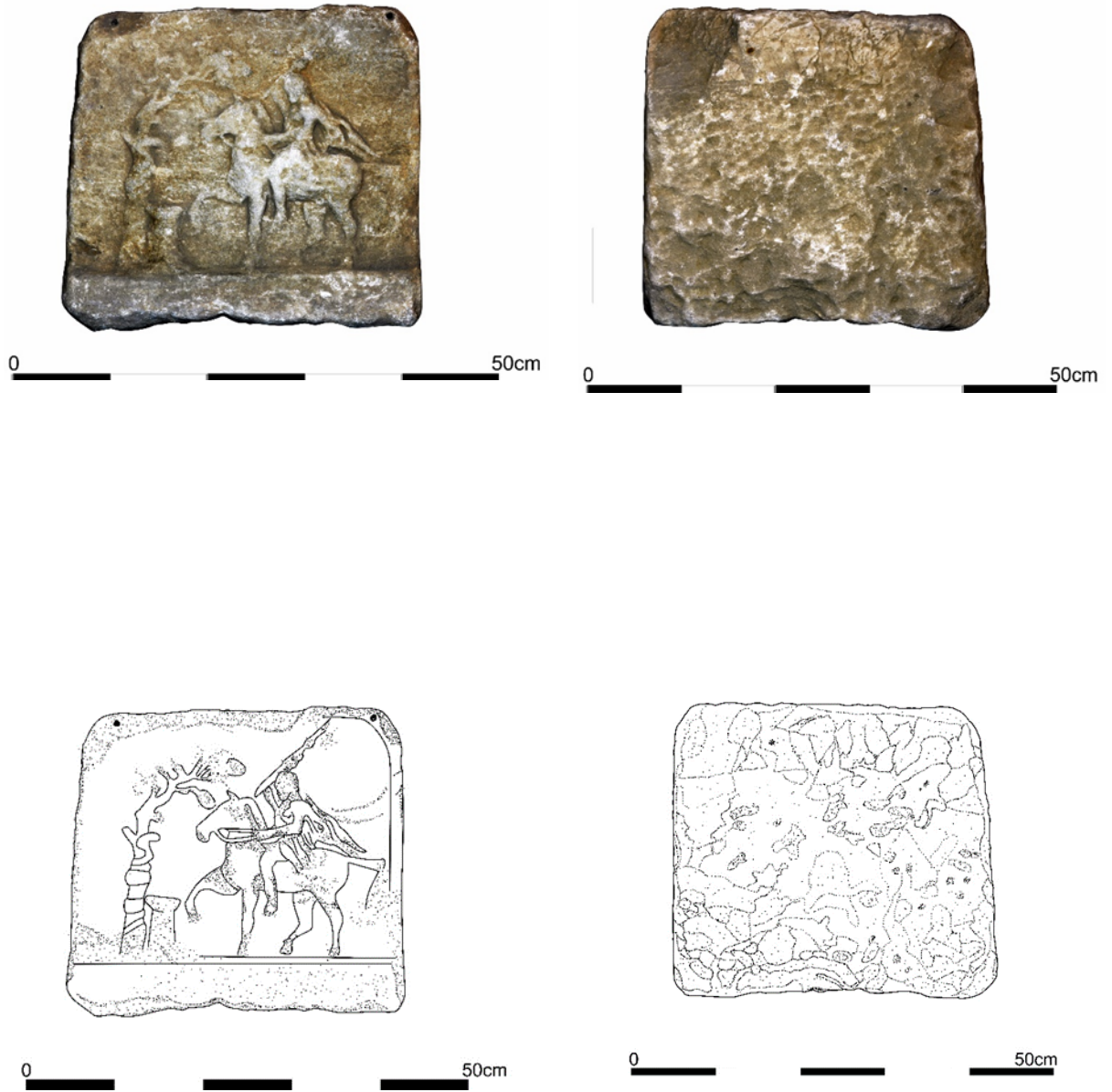

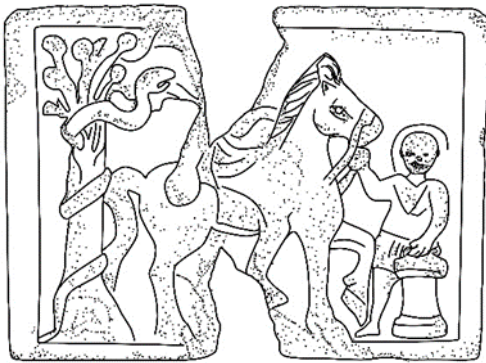
Fig. 10. K.10 no.lu mezar steli

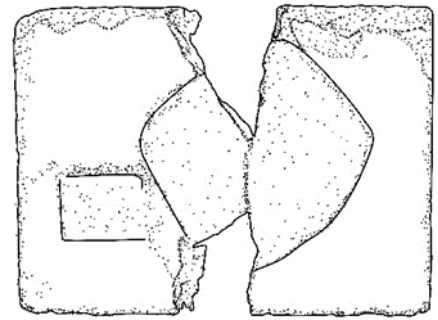
0 50cm

0 50cm

0 50cm

0 50cm

30 cm

30 cm

Fig. 11. K.11 no.lu mezar steli

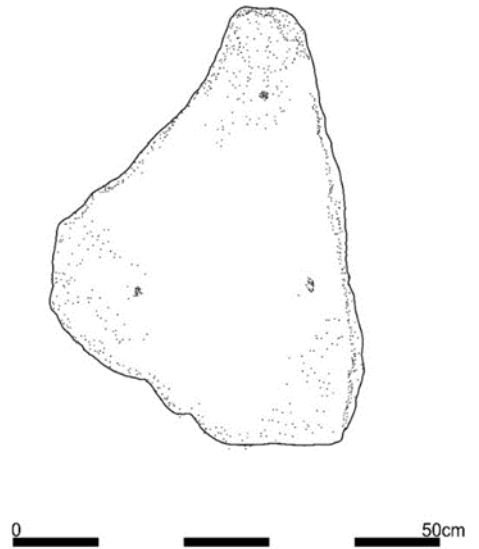
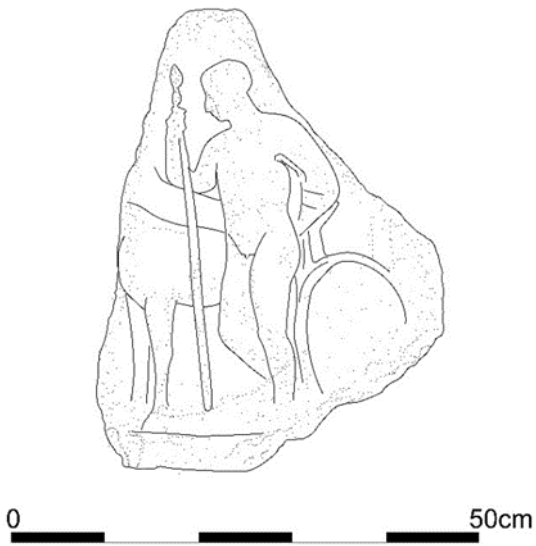
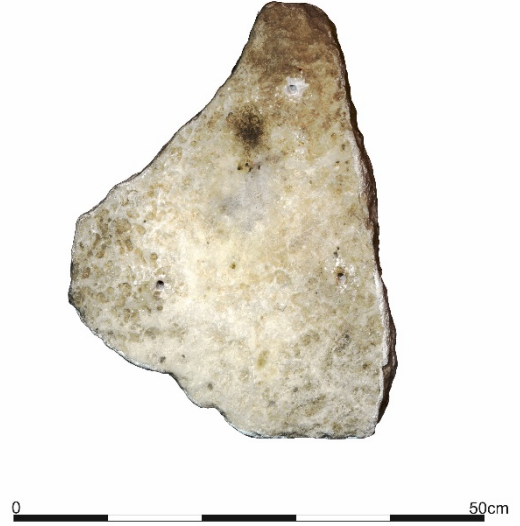
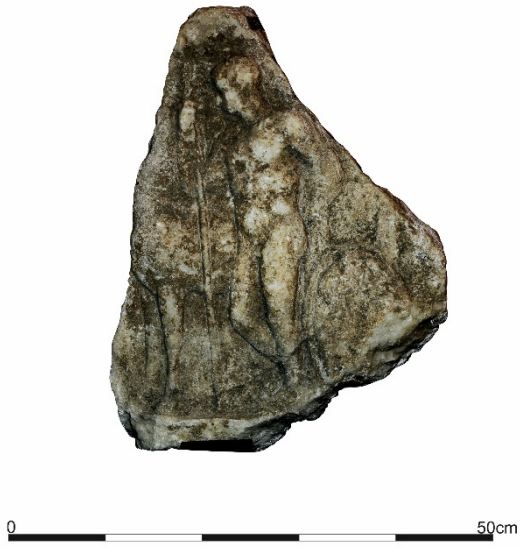

Fig. 12. K.12 no.lu mezar steli

